

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง “วิธีการผลิตข้าว เพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รวมถึงศึกษารูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิต และศึกษากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวในชุมชน ที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิตในระดับครอบครัวและชุมชน ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย ออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

1. บริบทชุมชน

1.1 ข้อมูลทั่วไป

1.2 วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตข้าว

2. วิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2.1 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2.2 วิธีการผลิตข้าวของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

3. รูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิต

3.1 ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตข้าวของชุมชนในปัจจุบัน

3.2 รูปแบบการผลิตข้าวที่เหมาะสม ที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิต

4. กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวในชุมชน ที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิตในระดับครอบครัวและชุมชน

4.1 กระบวนการเรียนรู้ ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนสู่การพึ่งตนเอง

4.2 เงื่อนไขปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จของงานวิจัย

4.3 สรุปบทเรียนจากการทำงานวิจัย

4.1 บริบทชุมชน ประกอบไปด้วยข้อมูลดังต่อไปนี้

4.1.1 ข้อมูลทั่วไป

ประวัติศาสตร์ชุมชน

เดิมบ้านหนองขาม หมู่ที่ 18 เป็นเขตการปกครองของบ้านหนองขาม หมู่ที่ 10 ตำบลวังหลวง ต่อมาบ้านหนองขาม มีจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้นและมีจำนวนราษฎรเพิ่มมากขึ้น จึงขอ

แบ่งการปกครองออกเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติกระทรวงมหาดไทย ตามหนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ มท.031131/ว 782 ลงวันที่ 12 มีนาคม 2543 และจังหวัดร้อยเอ็ดได้ประกาศจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ในวันที่ 28 เมษายน 2543 โดยตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองขามพัฒนา” หมู่ที่ 18 ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (แผนชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา, 2551)

พื้นที่เริ่มก่อตั้งบ้านหนองขาม

ในราวก่อน พ.ศ. 2443 เป็นป่าไม้หนาทึบหลากหลายด้วยไม้ป่านานาชนิดทั้งเล็ก – ใหญ่ หนาแน่น และเต็มไปด้วยสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กระต่าย ลิง หมูป่า ฟาน (อีแกง) เสือ รวมไปถึงนกหลายชนิด เพราะพื้นที่แห่งนี้ติดอยู่กับแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งล้อมรอบ อุดมสมบูรณ์ไปด้วย สัตว์น้ำ- สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำมากมายหลายชนิด นอกนั้นผลไม้ป่าและของป่าจำพวก “เห็ด” เช่น เห็ดปลวก (เห็ดโคน) เห็ดบด เห็ดละ โกง เห็ดก่อ – โคน ฯลฯ (ภาษาท้องถิ่น) และแถวทุ่งทามมีเห็ดผึ้ง (ตับเต่า) ส่วนปลานั้นมีเป็นจำนวนมาก เพราะมีหนองน้ำ และลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์

แหล่งน้ำธรรมชาติแห่งนี้ มีบริเวณเป็นวงกลมมีน้ำขังตลอดปี พวกคนมาทำไร่ได้อาศัยน้ำแห่งนี้ใช้ทั้งอุปโภคและบริโภค มีดินมะขามใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของหนองน้ำ เป็นที่พักผ่อน ต่อมาผู้คนจึงพากันหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หนองขาม” เพราะมีดินมะขามอยู่ริมหนองน้ำ เคลื่อนจากหนองน้ำแห่งนี้เล็กน้อย เลื่อนจัดเป็นสถานที่ตั้งหมู่บ้าน คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า แรกๆ ก็ไม่มีมากแต่ก็ทยอยมาเรื่อยๆ แล้วมีความเห็นสอดคล้องต้องกัน เอาชื่อหนองน้ำแห่งนั้นมาเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองขาม” โดยถือเอาชื่อนามดินมะขามเป็นชื่อบ้านจนทุกวันนี้ (ที่มา: บุญเพ็ง โครตสงคราม, สืบค้นอินทนิล บ้านหนองขาม)

ที่ตั้งและอาณาเขต

ลักษณะที่ตั้งและอาณาเขต ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตำบลวังหลวง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเสลภูมิ ประมาณ 8 กิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดกับบ้านหนองขาม หมู่ที่ 10 ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ

ทิศใต้ ติดกับบ้านนาเมือง หมู่ที่ 6 ตำบลนาเมือง อำเภอเสลภูมิ

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านท่าบ่อ หมู่ที่ 11 ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านหนองขามหมู่ที่ 10 ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

เนื้อที่ โดยประมาณ 1,040 ไร่ เป็นพื้นที่ทำกิน จำนวน 990 ไร่ และเป็นที่อยู่อาศัย จำนวน 50 ไร่ (ที่มา: แผนชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา พ.ศ.2551)

สภาพทางสังคม

ประชากร

จำนวนครัวเรือนมี 68 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งหมด 305 คน แบ่งเป็นชาย 156 คน เป็นหญิง 149 คน (ที่มา: ข้อมูลจากแผนชุมชน บ้านหนองขามพัฒนา พ.ศ.2551)

การศึกษา

การศึกษาชาวบ้านที่จบชั้น ป.4 ส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ส่วนชาวบ้านที่จบชั้น ป.6 จะเป็นวัยกลางคน จากช่วงอายุ 30-40 ปี และจบชั้นมัธยมบ้างเป็นบางส่วน สำหรับบุคลากรที่ได้รับข้าราชการบ้างเล็กน้อย

ในปัจจุบันมีคนที่กำลังศึกษาอยู่ สามารถแยกได้ตามวัยและอายุ ดังนี้

- กำลังศึกษา อนุบาล 1-3 จำนวน 9 คน ชาย 3 คน หญิง 6 คน
- กำลังศึกษาชั้นประถม ป.1 – ป.6 จำนวน 18 คน ชาย 9 คน หญิง 9 คน
- กำลังศึกษามัธยมต้น ม.1-3 จำนวน 13 คน ชาย 6 คน หญิง 7 คน
- กำลังศึกษามัธยมปลาย ม.4-6 จำนวน 6 คน ชาย 4 คน หญิง 2 คน
- กำลังศึกษาระดับ ปวช.และปวส. จำนวน 2 คน ชาย 1 คน หญิง 1 คน
- กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน 5 คน

สถานศึกษาที่เข้าเรียน

- ในระดับประถมศึกษา คือ โรงเรียนหนองขามบ่อแก้ววิทยา, โรงเรียนบ้านกลางเสลภูมิ, โรงเรียนศรีอรุณวิทย์เสลภูมิ
- ระดับมัธยม ได้แก่ โรงเรียนเสลภูมิพิทยาคม, โรงเรียนเสลภูมิ, โรงเรียนวังหลวงวิทยาคม
- ระดับ ปวช.และ ปวส. ได้แก่ เทคนิคร้อยเอ็ด, เกษตรวิชชบุรีการอาชีพร้อยเอ็ด
- ระดับปริญญาตรี ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, มหาวิทยาลัยสารคาม

สาธารณสมบัติ สาธารณูปโภค ที่มีในชุมชนมีดังนี้

1. มีสถานีอนามัยในพื้นที่ 1 แห่ง เจ้าหน้าที่ 3 คน อยู่ห่างจากชุมชน กิโลเมตร
2. มีศูนย์ สสมช. จำนวน 1 แห่ง
3. มี อสม. จำนวน 10 คน
4. วัด จำนวน 1 แห่ง

5. โรงเรียนประถม จำนวน 1 แห่ง

6. แหล่งเงินทุนในชุมชน

- กองทุนหมู่บ้าน จำนวน 1,000,000 บาท
- กข.คจ. จำนวน - บาท
- กลุ่มออมทรัพย์ จำนวน 48,800 บาท
- กลุ่มอาชีพต่างๆ จำนวน - บาท
- กองทุนสัจจะเงินล้าน จำนวน - บาท

การปกครองส่วนท้องถิ่นและภาวะผู้นำ (ผู้นำทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้อาวุโส และปราชญ์ชาวบ้าน ทำให้ทราบว่าในอดีตบ้านหนองขามมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ เรียงตามลำดับการปกครอง ดังต่อไปนี้

1. พ่อใหญ่ชัยศาล เป็นผู้ใหญ่บ้าน
2. พ่อใหญ่ทอก เป็นผู้ใหญ่บ้าน
3. พ่อใหญ่สีดา พิมพิลา เป็นผู้ใหญ่บ้านและกำนัน
4. นายวัน นามเมืองรักษ์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
5. นายพิม ไชยคราม เป็นผู้ใหญ่บ้าน
6. นายสีดา ไชยคราม เป็นผู้ใหญ่บ้าน
7. นายตำรวจ อะทาโศ เป็นผู้ใหญ่บ้านและกำนัน
8. นายขงด์ รุ่งเกณฑ์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
9. นายอำนาจ ภูมิเลิศ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
10. นายเริงฤทธิ์ ผึ้งสุข เป็นผู้ใหญ่บ้าน
11. นายประจันต์ ภูมิเลิศ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
12. นายณรงค์ แก้วไกรสร เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน

ข้อมูลจาก แผนชุมชน หมู่ที่ 18 ตำบลวังหลวง อำเภอสเตศภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ทำให้ทราบว่าในปัจจุบันมีผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ดังนี้

- ผู้นำที่เป็นทางการ**
1. นายณรงค์ แก้วไกรสร เป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 44 ปี การศึกษาม.ศ. 5
เป็นประธานกรรมการโครงการอยู่ดีมีสุข
เป็นเหรียญกอกองทุนหมู่บ้าน

2. นายรบ แห้วนคร เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อายุ 51 ปี การศึกษา ป.4
3. นายสถิต ไชยชารี เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อายุ 51 ปี การศึกษา ป.4
4. นายบุญเลิศ พิมพิลา เป็นส.อบต. อายุ 58 ปี การศึกษา ม.ปลาย
5. นายปราช ไชยคราม เป็นประธานประชาคม อายุ 72 ปี การศึกษา ป.4
6. นางขวัญใจ สิงห์พสาย เป็นส.อบต. อายุ 40 ปี การศึกษา ปวส.
เป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
7. นายวิทยา สุทธิจันทร์ เป็นเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน อายุ 40 ปี การศึกษา ป.โท
8. นางสาวยุวดี มาตวงศ์ เป็นประธานเยาวชน อายุ 25 ปี การศึกษา ปริญญาตรี
9. นายวัชรพงษ์ พิมพ์พานู เป็นเลขานุการเยาวชน อายุ 16 ปี การศึกษา ม.3
10. นางสาวสุรางกุล โครตสงคราม เป็นเหรียญิกเยาวชน อายุ 18 ปี การศึกษา ม.6

ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ (นักปราชญ์ท้องถิ่นที่สำคัญๆ)

1. นายช่วง นามือองรักษ์ เป็นปราชญ์ด้านเกษตรกรรม อายุ 67 ปี การศึกษา ป.4
2. นางพุด สีดำ เป็นปราชญ์ด้านหัตถกรรม อายุ 68 ปี การศึกษา ป.4
3. นายสน เกษหอม เป็นปราชญ์ด้านดนตรี อายุ 57 ปี การศึกษา ป.4
4. นายชม ทวีสินธ์ เป็นปราชญ์ด้านสาธารณสุข (หมอยาพื้นบ้าน) อายุ 62 ปี
5. นายคงเดช อาจศัตรู เป็นปราชญ์ด้านวรรณกรรม อายุ 61 ปี การศึกษา ป.4
6. นายหมูน โนนแก้ว เป็นปราชญ์ด้านพิธีกรรม (หมอสวด หมอพร้าหมี่)
7. นายบุญทัน สีดำ เป็นปราชญ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน
เป็นปราชญ์ด้านปรับปรุงบำรุงดิน (หมอดิน) อายุ 68 ปี
8. นายวิทยา สุทธิจันทร์ เป็นปราชญ์ด้านดนตรีไทย อายุ 40 ปี การศึกษา ป.โท
9. นายทับทิม ภูมิเลิศ เป็นปราชญ์ด้านหัตถกรรม อายุ 61 ปี การศึกษา ป.4

สภาพทางเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพ

อาชีพหลัก ทำนา

อาชีพเสริม เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไป การทอผ้า และการทอเสื่อ

ธุรกิจในกลุ่มชนและกลุ่มอาชีพที่มีในชุมชน

ธุรกิจในหมู่บ้าน

1. ร้านค้า(อาหารสด) 2 แห่ง

2. ร้านขายของชำ	1 แห่ง
3. ร้านตัดผม/เสริมสวย	1 แห่ง
4. ร้านซ่อมจักรยาน/จักรยานยนต์	1 แห่ง
5. โรงสีข้าว	4 แห่ง

กลุ่มหรือองค์กรที่มีในชุมชน

ในหมู่บ้านนี้เดิมมีการรวมกลุ่มอยู่ 3 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มเขตรนาร่องภูมินิเวศน์ร้อยเอ็ด (เป็นโครงการของเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก) โดยมีเกษตรกรนาร่อง ประมาณ 10 คน แต่สมาชิกกลับทยอยออก เพราะการบริหารจัดการไม่ดี ไม่มีประสิทธิภาพในการทำงานเป็นกลุ่ม ขาดความรู้ที่จะถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนให้แก่กัน

2. กลุ่มทำนาคำปลั่งหลวง เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลทางการเกษตร และจำหน่ายปุ๋ยให้แก่สมาชิกในกลุ่ม โดยใช้ปุ๋ยเคมีเป็นตัวเชื่อม ชาวบ้านเป็นสมาชิกเกือบทั้งหมด แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะหลังจากใช้งบประมาณของ อบต.หมดไป ทำให้มีการพูดคุยหรือการประชุมภายในกลุ่มลดน้อยลงในที่สุดกลุ่มต้องยุบตัวลง

3. กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อทอผ้าพื้นเมืองและเสื้อ ซึ่งในปัจจุบันยังมีการรวมกลุ่มกันอยู่ มีชื่อเป็นทางการว่า “กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง”

กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง หมู่ที่ 18 จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 กันยายน 2546 มีจำนวนสมาชิกตอนเริ่มก่อตั้ง จำนวน 20 คน โดยมีนางพูน สีดำ เป็นประธาน และเมื่อ เดือน กันยายน 2547 สำนักงานเกษตรอำเภอได้ให้จัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรขึ้นในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งหมู่บ้านหนองขามพัฒนา มีกลุ่มอยู่แล้ว จึงมีมติให้ออกกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองเป็น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรทอผ้าพื้นเมืองหมู่ 18 โดยมีการเปลี่ยนแปลงมติที่ประชุมให้ นางขวัญใจ สิงหนสาย เป็นประธาน และให้สมาชิกออมเงินเดือนละ 20 บาท ซึ่งมีสมาชิกจำนวน 17 คนจนถึงปัจจุบัน ทางกลุ่มได้รับเงินจากองค์การบริหารส่วนตำบลวังหลวง ปีละ 5,000 บาท จากปี 2549-2551 ปัจจุบันกลุ่ม มีเงินหมุนเวียนในกลุ่มจำนวน 31,830 บาท ผลิตภัณฑ์ที่ทางกลุ่มผลิต ได้แก่ ผ้าขาวม้า ผ้าถุง ผ้าพื้น แต่ทางกลุ่มยังขาดตลาดในการจัดจำหน่าย (สัมภาษณ์ นางขวัญใจ สิงหนสาย วันที่ 20 กันยายน 2551)

สภาพปัญหาของชุมชน/สังคม

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน ของแกนนำชุมชนและเวทีประชาคม ได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนจากแหล่งข้อมูลที่มี รวมทั้งหาสาเหตุของปัญหา พบว่า

บ้านหนองขามพัฒนา มีสภาพปัญหาด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ขาดงบประมาณสนับสนุนในการประกอบอาชีพ ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรสูง ค่าปุ๋ย ค่าจ้างแรงงานแพง ปัจจัยการผลิตสูง ค่า

ครองชีพสูง มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง ขาดตลาดรองรับผลผลิต ต้องไปขายหรือจำหน่ายผลผลิตที่อื่น ผลกระทบในชุมชนตกค้าง ขายไม่ได้

ปัญหาด้านสังคม ได้แก่ ชาวบ้านย้ายไปทำงานที่อื่น มีการอพยพแรงงาน วัยรุ่นเยาวชน ก่อความขัดแย้งดังตามถนนในหมู่บ้าน ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ผู้ปกครอง ใช้เงินเปลือง คี๋มสุรา มีการเล่นการพนันในหมู่บ้านทำให้เกิดการก่อกวนขึ้น ผู้สูงอายุไม่ได้รับการดูแล น้ำดื่มน้ำใช้ไม่สะอาด และไม่เพียงพอ ขาดไฟฟ้าเพื่อการเกษตร ถนนชำรุดขนส่งสินค้าไม่สะดวก

ปัญหาด้านสาธารณสุข ได้แก่ ชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องการช่วยตัวเองเบื้องต้น เมื่อเจ็บไข้หรือได้รับอุบัติเหตุ

ปัญหาด้านการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ได้แก่ ไม่มีทุนการศึกษา ทำให้เด็กที่เรียนดีไม่ได้เรียนต่อ วัยรุ่นและผู้ใหญ่บางกลุ่ม นิยมวัฒนธรรมตะวันตกที่ไม่ดีมาใช้ ไม่ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ซึ่งเป็นที่มาของปัญหาสังคม

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ดินเสื่อมคุณภาพ เนื่องจากใช้สารเคมีมาก ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร เนื่องจากอาศัยน้ำฝน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลรายรับรายจ่ายในครัวเรือน ทำให้ทราบว่าสภาพปัญหาต่างๆ และทราบว่ารายได้ที่ชุมชนได้รับ 5 อันดับแรก ได้แก่

1. รายได้จากผลผลิตทางการเกษตร ประสบปัญหาคือขายได้ราคาไม่คุ้มทุน ต้นทุนการผลิตข้าวสูง
2. รายได้จากจ้างรับจ้าง ประสบปัญหาคือ ค่าแรงต่ำ แรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอ ต้องจ้างแรงงานเพิ่ม
3. รายได้จากลูกหลานส่งมาให้ ประสบปัญหาคือ มีการอพยพแรงงานไปทำงานที่อื่น ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น
4. รายได้จากการค้าขาย ประสบปัญหาคือ มีทุนไม่พอได้กำไรน้อย ขยายยาก ของราคาแพง
5. รายได้จากการประกอบอาชีพเสริม ประสบปัญหาคือ ขาดทักษะในการประกอบอาชีพเสริม (ที่มา: แผนชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา อ้างจากข้อมูล จปฐ. พ.ศ.2551)

ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์

ทรัพยากรดิน

ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย ส่วนใหญ่ใช้พื้นที่ปลูกข้าว มีการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ และที่เห็นผลชัดเจนคือ พืชผักที่เคยมีในนาบางอย่างสูญหายไป หากินยาก เช่น ผักกะแยง ผักอีฮิ้น เป็นต้น จึงทำให้ขาดแหล่งอาหารทางธรรมชาติอีกแหล่งหนึ่ง

ทรัพยากรน้ำ

- แหล่งน้ำ มีหนองบ่อ ขนาด 270 ไร่ (ในอดีตเรียกว่า “โนนจี่แซ่”) ใช้ในการอุปโภค บริโภค เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นแหล่งอาหารของชุมชน เช่น ปลาช่อน ปลาคู ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาหมอ กุ้ง หอย ฯลฯ

- ลำห้วยวังหลวง 1 ห้วย ใช้ในการทำการเกษตรบ้างบางส่วน

ทรัพยากรป่าไม้

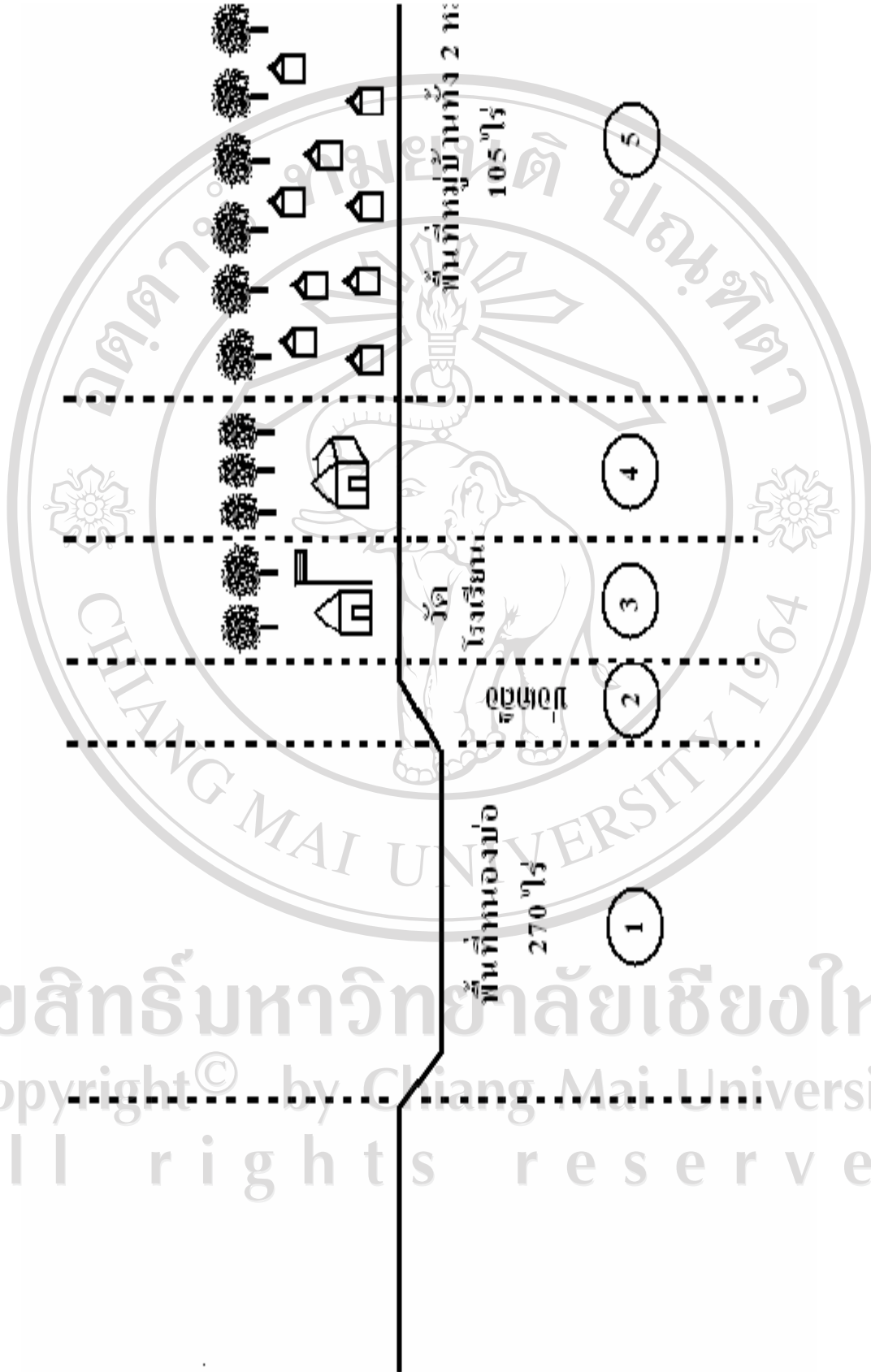
- มีป่าคอนปู้ตา ขนาด 28 ไร่ เป็นป่าชุมชน ใช้เป็นแหล่งอาหารป่า ไม้นำมาทำประโยชน์ ส่วนรวม มีการหาของป่ามาบริโภคในครัวเรือน เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักป่า เป็นต้น

ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า นับเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์อย่างมาก เป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติ ที่นับเป็นอีกที่หนึ่งทีนอกจากได้ข้าวกินแล้ว ยังถือว่าเป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่สำคัญ มีสัตว์น้ำในนา มีพืชผักในนา มีไม้มาทำฟืน ไม้มาเผาถ่าน แต่จากการที่วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนไป รูปแบบการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไป มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่นรถเกี่ยวข้าว มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในนาก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปมากเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการวาดแผนที่ทรัพยากรที่อยู่ในบ้านหนองขามพัฒนา ได้ดังนี้

- ภาพตัดขวางทรัพยากรที่มีชุมชน

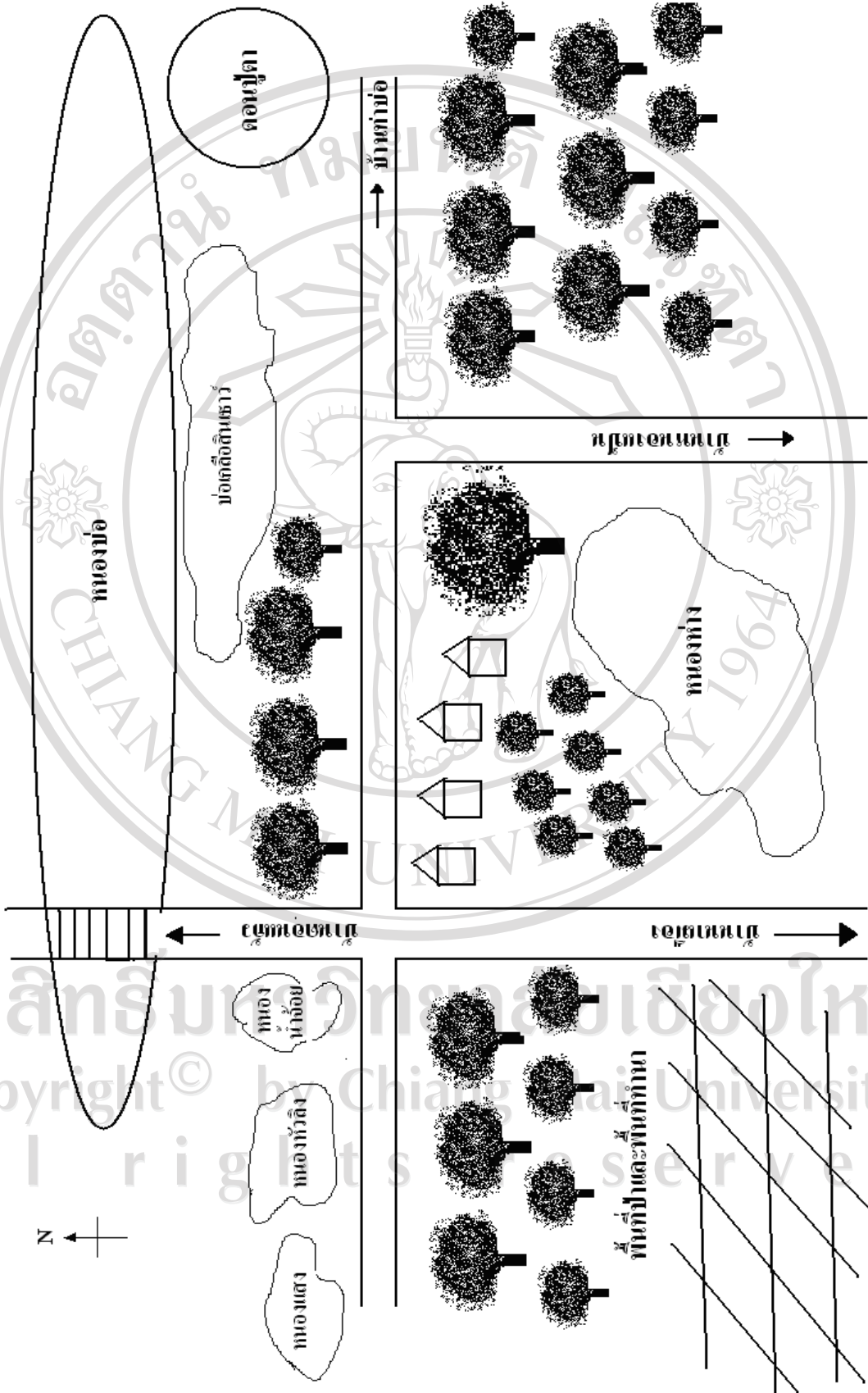
- แผนที่ทรัพยากรของชุมชนในปัจจุบัน

- แผนที่ทรัพยากรของชุมชนในอดีต

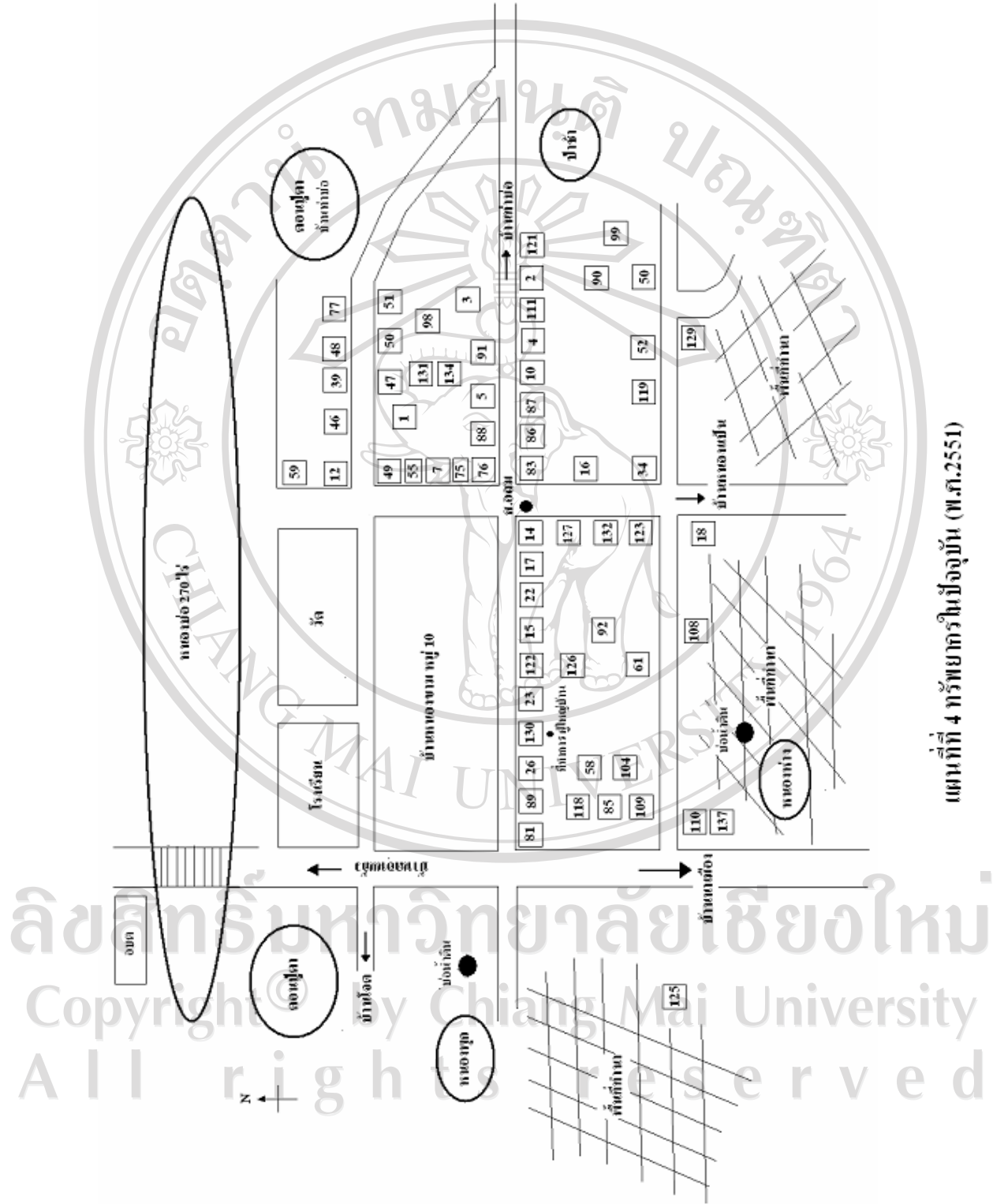
ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved

แผนที่ที่ 2 ภาพแสดงวาง ทรัพยากรที่มีในชุมชน “บ้านหนองขาวพัฒนา” ในปัจจุบัน

แผนพื้นที่ 3 ไร่แยกไว้ในอดีต 60 ปีมาแล้ว (พ.ศ.2490)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright © by Chiang Mai University
 All rights reserved

แผนที่ที่ 4 กรัฟพยากรณ์ปัจจุบัน (พ.ศ.2551)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright by Chiang Mai University
All rights reserved

จากแผนที่ทรัพยากรข้างต้น ผู้วิจัยมีจุดประสงค์เพื่อนำเสนอในมิติเปรียบเทียบ จากภาพจะเห็นว่า ทรัพยากรที่มีในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ในอดีตทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรป่าไม้ น้ำ ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน แต่ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ลดน้อยลง กลายเป็นพื้นที่ก่อสร้างหมู่บ้าน มีการก่อสร้างบ้านเรือน ประชากรมีจำนวนมากขึ้น แหล่งน้ำตื้นเขินกลายเป็นพื้นที่นา หนองบ่อ หนองน้ำขนาดใหญ่มีการขุดลอกให้ลึกขึ้น และทำเป็นพังกันน้ำ เป็นเหตุให้ชุมชนต้องสูญเสียแหล่งหาอยู่หากิน ทั้งสัตว์น้ำและพืชน้ำ ระบบนิเวศน์เปลี่ยนแปลงไป

4.1.2 วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตข้าว

การทำบุญประเพณี ฮีตสิบสอง ทั้ง 12 เดือน เรียงตามลำดับเดือนทางจันทรคติในอดีตได้ถือปฏิบัติมา ดังนี้

เดือน 1 (อ้าย)	บุญเข้ากรรม
เดือน 2 (ยี่)	บุญคุณลาน เล่นยี่ – เล่นเจียง
เดือน 3	บุญข้าวจี
เดือน 4	บุญพะเหวด
เดือน 5	บุญสงน้ำ ตรุษสงกรานต์ ปีใหม่ไทย
เดือน 6	บุญบั้งไฟ บวชนาค
เดือน 7	บุญช่าชะ
เดือน 8	บุญเข้าพรรษา
เดือน 9	บุญข้าวประดับดิน
เดือน 10	บุญข้าวสาก
เดือน 11	บุญออกพรรษา
เดือน 12	บุญกฐิน – ลอยกระทง

เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้ ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมบางอย่าง ได้เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตข้าวทั้งในอดีตและปัจจุบัน ประเพณีพิธีกรรมสามารถเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเกษตรกร และมีพลังก่อให้เกิดความสามัคคี การรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนอีกด้วย ดังนั้นจึงขออธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าว ว่ามีความเชื่อและขั้นตอนการปฏิบัติอย่างไร

บุญเดือนสาม (บุญข้าวจี)

เป็นประเพณีปฏิบัติในวันเพ็ญหรือวันเพ็ญเดือนสาม (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3) ชาวบ้านขนข้าวขึ้นใส่จานหรือใส่หม้อแล้ว ชาวบ้านจะนิยมทำการก่อประทายข้าวเปลือกบ้านละถังหรือสองถังแล้วแต่กำลังศรัทธามารวมกันเป็นกองใหญ่ และอีกอย่างหนึ่งนำเอาข้าวหนึ่งสุกมาปั้นเป็นก้อนพอประมาณแล้วนำไปย่างไฟให้เหลืองทองงามๆ แล้วทาด้วยไข่ที่เตรียมไว้ คือเอาไข่มาทุบใส่ถ้วยและนำน้ำอ้อยใส่ ตีให้เข้ากันแล้วทาข้าวที่ย่างไว้ ให้รอบแล้วนำไปย่างไฟให้เหลืองพอประมาณและทำน้ำหอมและหินทรายเพื่อให้พระคุณเจ้าสวด พร้อมทั้งถวายอาหารพระสงฆ์นั้นเข้า หลังจากนั้นมีการฟังเทศน์

บุญเดือนสามนี้เรียกอีกอย่างว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” ในปัจจุบันยังมีการยึดถือและปฏิบัติการทำกิจกรรมในชุมชนยังปฏิบัติตามแนวเดิม ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง

บุญเดือนเก้า (บุญข้าวประดับดิน)

บุญประดับดิน เป็นบุญที่ถวายทานแก่พระสงฆ์หรือจัดอาหารห่อหิ้งไว้ตามดิน หรือห้อยไว้ตามต้นไม้เพื่อให้วิญญาณหรือผีที่เป็นญาติที่ได้รับทุกข์ทรมานในนรก ได้รับการปลดปล่อยให้มารับของกินในเดือนดับนี้ ซึ่งเป็นพิธีรำลึกถึงคุณแผ่นดิน และเป็นการทำบุญให้ญาติผู้ล่วงลับ เนื่องจากเชื่อกันว่า ในคนที่ตายไปจะได้รับการปลดปล่อยให้ออกมาเที่ยว ซึ่งเอาอาหารหวานคาวไปแจกในบริเวณวัดตอนก่อนคืนของวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9

วิธีการและขั้นตอน มีดังนี้ วันเตรียมการ ชาวบ้านจะทำห่อข้าวน้อย 9 ห่อ ในห่อแต่ละห่อจะมีอาหารต่างๆ ที่มีในบ้าน เช่น ก๋วย ข้าวสาร มะพร้าว เป็นต้น วันที่ 2 ชาวบ้านจะนำห่อข้าวประดับดินมาไว้ในวัด เพื่อให้ผีไม่มีญาติได้รับส่วนบุญ ซึ่งตอนเด็กๆ คนในชุมชนมีการชวนกันมาวางห่อข้าวประดับดินร่วมกัน โดยชาวบ้านจะมีการเก็บห่อข้าวน้อยกลับมาบางส่วนและนำไปไว้ที่นา เพื่อบอกกล่าวพระแม่โพสพเพื่อให้ข้าวงาม ออกรวงดี ผลผลิตดี ดังภาษอีสานที่ว่า “ให้หน้าเป็นข้าวปีข้าวเดือน”

บุญเดือนสิบ (บุญข้าวสาก)

กลางเดือนสิบของทุกปี ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารหวานคาวไปถวายทานที่วัด อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว วิธีการเตรียมการทำเหมือนบุญข้าวประดับดิน แต่จะวางห่อข้าวตอนกลางวัน (ช่วงพล 11.00น.) จะนำห่อข้าวปลาอาหารไปไว้โคนต้นไม้หรือข้างโบสถ์เพื่อรุกขเทวดา ภูตผี เปรต อุทิศให้เจ้ากรรมนายเวร มารับเอาซึ่งมาเที่ยวตั้งแรม 14 ค่ำ เดือน 9 แล้วกลับในวันเพ็ญเดือน 10 เสร็จพิธีแล้วจะนำห่อข้าวบางส่วนไปไว้ที่นา เพื่อบอกกล่าวแม่โพสพว่า “ขอให้ข้าวปลูกขึ้น ปลูกข้าวเขียว ให้เหลือกินเหลือใช้ด้วยเถิด” เป็นต้น

บุญเดือนสิบเอ็ด (บุญออกพรรษา)

ประเพณีทำบุญออกพรรษา (วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11) ชาวบ้านจะมีการทำ “ฮ้านประทีป” ทำจากต้นกล้วยทำเป็น 4 มุม สานตะแกรงเพื่อวางดอกไม้ ธูป เทียน โดยมีวิธีปฏิบัติ ดังนี้ วันที่ 1 ชาวบ้านจะเอาตระไคร้ ธูป เทียน ดอกไม้ มาจุดบูชา วันที่ 2 จะมีการนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) มาบูชา เพื่อบอกแม่โพสพว่า “บัดนี้ข้าวได้ตั้งท้องแล้วขอให้ข้าวออกรวงเร็วๆ” พอตกกลางคืน มีการถวายผ้าออกพรรษา จุดโคมไฟ ปะทัด เพื่อไล่ผีสงฆ์ ไล่สิ่งเลวร้ายออกจากบ้าน

การทำบุญตามฮีตสิบสองนั้น แต่ละเดือนจะมีกิจกรรมเสริมหลายอย่างในอดีต ส่วนบ้านหนองขาม มีกิจกรรมหลายอย่างที่หลุดหายไป เช่น บุญเข้ากรรม – บุญคุณลาน ที่จัดในเดือนอ้าย และเดือนยี่ มีการเปลี่ยนแปลงไป คือ สมัยก่อนยังมีการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน แต่ในปัจจุบันคนในชุมชนกลับให้ความสำคัญกับวันปีใหม่สากล คือ 1 มกราคมแทนมีการเลี้ยงฉลอง กินสุราอาหารอย่างตำราญ และอีกอย่างคือ “บุญคุณลาน” เนื่องจากในปัจจุบันการทานาได้เปลี่ยนแปลงไปมาก มีการใช้เทคโนโลยีต่างๆ เช่น การใช้รถเกี่ยวข้าว การตากก็ใช้ผ้าใบรองพื้นแทนการทำลานตากข้าวแบบเก่า บุญคุณลานจึงสูญหายไปด้วย

บ้านหนองขามเป็นชุมชนพื้นบ้านเก่าแก่ ที่มีวิถีชีวิตจารีตประเพณีวัฒนธรรมเดิม โดยเฉพาะฮีตสิบสองที่เคยเป็น โครงสร้างด้วยฐานอันแข็งแกร่ง แต่บัดนี้ โครงสร้างนั้นๆ ได้เกิดการสั่นคลอนไปบ้างแล้ว

สิ่งที่สำคัญอีกอย่าง เช่น “ผญา” (อ่าน ผะหยา) เนื้อหาของผญาจะเป็นคำพังเพย ขะล่ำ และคำสอน คำพังเพย คือ เป็นคำเปรียบเทียบ ขะล่ำ คือ เป็นข้อห้าม ส่วนคำสอน คือ ข้อปฏิบัติ คนหนุ่ม – คนสาว ในอดีต พูดจาพาทักกันมักจะมีคำผญา และพ่อแม่สอนลูกก็ใช้คำผญา ผู้ใหญ่สอนคนหนุ่มคนสาวและเด็กใช้คำผญาทั้งนั้น เช่น

* สิบเบื้ออยู่ปากน้ำอย่าได้อ้าวคะนิงหา สองสลักมามีอให้ค้อยถือเอาไว้ อย่าไปยินดีด้วย นำงาช้างเฟิ่นหลายเด้อ คิดต่อเขาโลง โกงควายเต่าแห่งเฮา

* เป็นสาวนี้ธรรมนิยมให้มันคล่อง ดินผมให้หล่าเกลี้ยงดินซันให้หล่าเพียง อย่าได้สักกะยานเด็นคือแตนสามแม่ หมากหญ้าบ่อปักแต่ละน้อยสิคั่นกันอยู่บ่อเซาบ่อ

* ยากอีหยังบ่อคือยากนำคน จนอีหยังบ่อทอจนปัญญา แต่ว่าคาอีหยังกะบ่อทอ - คาความเว้า

บุญประเพณีต่างๆ ทั้ง 12 เดือนล้วนแต่มีความสำคัญเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่างานบุญต่างๆ ล้วนให้ความสำคัญกับข้าว มีความเชื่อที่ระลึกถึงบุญคุณ ให้เห็นคุณค่าของข้าว การกินดีอยู่ดี ข้าว นับเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ การนำมาทำขนม ทำข้าวต้ม เพื่อทำบุญทำทาน แจกญาติพี่น้อง แจกเพื่อนฝูง และทำให้คนในชุมชน

เองได้ตระหนักว่านอกจากผลผลิตข้าวนอกจากขายเป็นเงินแล้ว ยังสามารถนำมาแลกเปลี่ยน ทำทาน แบ่งปันกัน ถือเป็นสินน้ำใจและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขเป็นชุมชนที่น่าอยู่ต่อไป

พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับการผลิตข้าว

วัฒนธรรมชาวนาให้ความสำคัญกับข้าวและให้คุณค่าของข้าว ถือได้ว่าข้าวเกี่ยวข้องกับ ประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ส่งผลให้เกิดประเพณีพิธีกรรมบูชาข้าว ต่างๆ ขึ้นมามากมายสื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตชุมชนชาวนา ทั้งความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับฤกษ์ยามฤดูกาลใน การทำนา พิธีกรรมก่อนการไถ พิธีกรรมก่อนการปักดำ พิธีกรรมก่อนการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมหลัง การเก็บเกี่ยว และความเชื่อในการแสดงความเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่

- ความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผีคอนปู่ตา
- ความเชื่อเรื่องการเสกนา มีการเสกนาและไหว้ผีตาเสก
- พิธีกรรมความเชื่อตอนเก็บเกี่ยว (ตั้งข้าว ตั้งน้ำ มีการปลงข้าว)
- พิธีบูชาข้าว เปิดเล่า
- พิธีสู่ขวัญข้าว

ความเชื่อเรื่องการเลี้ยงปู่ตา

ความเชื่อเรื่องคอนปู่ตา เป็นความเชื่อของชาวอีสานมาตั้งแต่โบราณ เป็นพิธีกรรมก่อนการ ปลูกหรือก่อนการทำนา เป็นพิธีเพื่อบวงสรวง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบอกกล่าว อ้อนวอน ขอร้อง ขออนุญาต หรือเลี้ยงตาย อันสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อเรื่องผี และอำนาจลึกลับ ที่สืบทอด มาแต่โบราณ ตลอดจนความคิด ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ในสังคมไทย โดยในหมู่บ้านเชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผู้ดูแลหมู่บ้านให้อยู่เป็นสุข และปู่ตาก็เปรียบเสมือนปู่ตายายที่เป็น ผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้านที่ล่วงลับไปแล้ว ในทุกๆ ปี คนในหมู่บ้านจะมีการเลี้ยงปู่ตา เพื่อบอกขออนุญาต ที่ดูแลหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข อีกทั้งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในหมู่บ้านนอกจากวัด อาจจะมีการบนบานสานกล่าวให้มีความเชื่อว่าจะได้สิ่งที่ขอ หรือมีการมาขอให้ทำมาหากินทำไร่นา ทำนา ได้ผลดี

คอนปู่ตา บ้านหนองขาม

คอนปู่ตาบ้านหนองขาม อยู่ใกล้ๆหนองขามด้านทิศใต้ คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าบริเวณที่แห่งนี้ กลุ่มบุคคลผู้มาตั้งหมู่บ้าน ได้พากันแบ่งที่ไว้หลายไร่ทำ “คอนปู่ตา” อันเป็นความเชื่อหรือค่านิยม อย่างหนึ่งของคนอีสาน ในการตั้งหมู่บ้านจะต้องมีสิ่งเหล่านี้ขาดไม่ได้ เป็นของส่วนรวมโดยมี “เฒ่า กะจ้ำ” เป็นผู้คอยดูแลและปฏิบัติ โดยชาวบ้านเป็นผู้ตั้งขึ้นและในทุกๆปี หลังตรุษสงกรานต์ปีใหม่ไทย

(เดือน 6) จะต้องมีเครื่องเลี้ยง เจ้าปู่ตา มีเหล้ายาปลาบั้ง ต้มไก่และของหวานหลายอย่าง นอกจากนั้นยังมีการช่อม “กระตูปปู่ตา” การเลี้ยงปู่ตาลังสงกรานต์เริ่มเข้าสู่ฤดูกาลทำนา ทำไร่ ทำสวน สมัยก่อนถ้ายังไม่ได้เลี้ยงเจ้าปู่ตา สิ่งเหล่านั้นจะลงมือทำก่อนไม่ได้ ในตอนเช้าของวันเลี้ยง จะต้มไก่ทั้งตัวเอาเฉพาะเครื่องในออกมัดให้ดีต้มให้สุกเป็นเครื่องเลี้ยงทนายฟ้าฝน หลังจากพิธีกรรมการเลี้ยงเสร็จ ก็จะเอาไก่ต้มใส่ภาชนะยกมาพร้อมอธิษฐาน เผ่ากะจ้ำและคนเผ่าคนแก่หลายคนพร้อมกันดู “คางไก่” แล้วให้คำอธิบาย “ถ้าคางไก่หงอ มีลักษณะเหมือนเคียวแสดงว่าฟ้าฝนอุดมสมบูรณ์ดี แต่ถ้าคางไก่เหยียดตรงไม่คดไม่งอ ไม่งอ แสดงว่า ฟ้าฝนไม่ดี” เมื่อเสร็จพิธีก่อนจากลา เผ่ากะจ้ำจะไปคอยหรือบอกกล่าวเจ้าปู่ตาขอให้ปกป้องรักษาดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีแสง ทำไร่นาสวนให้ได้รับผลดี

เครื่องคายประกอบพิธี

1. ชั้น 5 ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่
2. ไก่ต้ม 1 ตัว, ไข่ต้ม
3. เหล้าไห 1 (ขวด)
4. พานยาสูบ

ในการประเพณีปฏิบัติที่ทำมาโดยตลอดตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายถือได้ว่าเป็นงานประจำปีและประจำหมู่บ้าน แต่ความเชื่ออาจจะลดน้อยถอยลงเนื่องจากคนสมัยใหม่ไม่ค่อยกลัวในเรื่องผีสารอีกทั้งภาระหน้าที่ของแต่ละคนต้องหาเลี้ยงชีพเลยไม่ค่อยสำคัญเท่าไร พิธีเลี้ยงปู่ตายังปฏิบัติกันอยู่จนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อเรื่องการเสกนา มีการเสกนาและไหว้ผีตาแฮก (แฮกไถนา แฮกตำนา)

พิธีแฮกไถนา การแรกไถนาทำในเดือนหกวันพุธ (วันพฤหัสบดี) เวลาเช้า เจ้าของนาเป็นผู้ทำพิธี เทพเจ้าหลักที่อ้างถึงใน พิธีนี้คือ นางธรณี หรือ ผีตาแฮก แล้วแต่ใครจะนับถือองค์ไหน เทพเจ้าประกอบได้แก่ พระภูมิเจ้าที่ และ รุกขเทวดา กระทำพิธีในนาแปลงใดก็ได้ องค์ประกอบในพิธีมี **ชั้น 5 พานหวาน 4 และ พายา 4 กอก** (กรณี นับถือตาแฮก) องค์ประกอบนี้เปลี่ยนแปลงไปตามข้อปฏิบัติของแต่ละบุคคล **วิธีทำ** นำเอาเครื่องประกอบเหล่านี้ไปเช่นสังเวชบอกกล่าวว่ามีมือ สันต์วันดี จะทำการแฮกไถนา ขอให้เทพเจ้า (ออกชื่อ) จงช่วยคุ้มกันรักษา ขยับขยายที่ให้ได้ทำนาอย่างสุขสบาย หรือในกรณีที่พ่อแม่บอกกล่าวแทนลูกหลานจะกล่าวว่า มีมือเป็นมือสันต์วันดี มีมือขึ้นมือเกิน มีมืออ้อมมือเต็ม ผู้เข้ามาขอเจ้าปีเจ้าเดือนแฮกไธแฮกนา ถ้าลูกเต้าเขาลงมาราดมาไปเถอย่าให้พบอันหาญ อย่าให้พานอันฮ้าย ให้ปลอดภัยไปตลอด สาธุ แล้วเริ่มไถนาในทิศทางที่ตามเกล็ดนาค (ห้ามไถทวนเกล็ดนาค) ไถวน จำนวน 3 รอบแล้วหยุด ปล่อยให้ควาย เป็นการเสร็จพิธี วันต่อไปจึงเริ่ม

ไถเป็นปกติได้ พิธีนี้มีเป้าหมายเพื่อให้นางธรณีคุ้มครองรักษาทั้งคน สัตว์ ข้าวกล้า และขออนุญาตต่อเทพเจ้า เพื่อเตรียมดินปลูกข้าวในปีนั้น ๆ ตามความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมา

พิธีแรกค่านาหรือปลูกข้าวตาแรกจัดขึ้นประมาณเดือนเจ็ดหรือเดือนแปด (มิถุนายน - กรกฎาคม) วันประกอบพิธีต้องเป็น วันพุธ หรือวันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี แล้วแต่ใครจะเลือกนับถือ ทำพิธี เวลาเช้า พ่อบ้านหรือแม่บ้านเป็นผู้กระทำ เทพเจ้าที่อ้างถึงได้แก่ **ผีตาแฮก** หรือ **นางธรณี** แล้วแต่ ใครจะนับถือรูปใดก็บุชารูปนั้น สถานที่ที่ปลูกข้าวตาแฮกนั้นให้เลือกเอาบริเวณที่ใกล้ ๆ กับ โพนนา (จอมปลวก) หรือใกล้กก ไม้ **วิธีทำ** เตรียมดินให้กว้างพอจะปลูกข้าวแฮกประมาณ 7 หรือ 14 กอ แล้วสร้างร้านสี่เสา เล็ก ๆ ขึ้นพอจะเป็นที่วางเครื่องสังเวยได้ เอาเครื่องสังเวยซึ่งเป็นเช่นเดียวกับ พิธีแฮกไถนาวางบน ร้าน จากนั้นจึงกล่าวคำอ้อนวอนว่า "มือนี่มือนี่สันต์วันดี พวกข้าจะมาปักแฮก ขอให้ตาแฮก (หรือนางธรณี) ช่วยคุ้มครองรักษาให้ข้าวกล้าในนาออกงาม ไม่มีพวกช้าง พวกควาย หรือ ไพร่พลมาทำลาย" หรือ กล่าวว่ "สาธุเคื้อ มือนี่เป็นมือนี่สันต์วันดี ผู้ข้าจะมาลงปักลงดำ อย่าให้มีแนวมากัดมาตอม เล้าข้าวเจ้าให้สูงเพียงปลายตาล เล้าข้าวสารให้สูงเพียงปลายหมาก ให้สิ้นชื่อ เหลือกิน ให้ได้กินได้ทาน ให้มีแต่ความสุขความเจริญในครอบครัวผู้ข้านี้แล้ว" แล้วจึงปักข้าวแฮก 7 หรือ 14 กอ ตามแต่นับถือ เป็นอันเสร็จพิธี เป้าหมายของพิธี คือ ต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองข้าวกล้าในนาออกงาม ไม่มีโรคภัยมา เบียดเบียน ในปัจจุบันมีเพียงบ้านบ้านเท่านั้นที่ยังปฏิบัติอยู่

พิธีกรรมความเชื่อตอนเก็บเกี่ยว (ตั้งข้าว ตั้งน้ำ มีการปลงข้าว)

เมื่อปลูกข้าวแล้ว ก็ได้เวลาต้องทำการเก็บเกี่ยว โบราณอีสานเราก็จะมีวิธีการและ ฤกษ์ยามาที่ เพื่อความเป็นสิริมงคล ดังนี้ **มือเกี่ยวข้าว** ให้เกี่ยววันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี ลงมือได้ในเวลาเที่ยงวันเป็นต้นไป หันหน้าไปทางทิศตะวันออก **คาถาเกี่ยวข้าว** นะโม ตัสสะ ะคะวะระ โธ อะระหะโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ 3 จบ แล้วให้พนมมือยกเกี่ยวขึ้นใส่หัวแล้วว่คาถา **อะสะพะโภชะนัง มะหาลาภัง สุขัง โหตุ** 3 จบ แล้วจึงลงมือเกี่ยวข้าว ก่อนเกี่ยวให้เอาดอกพุดน้อย หรือดอกไม้ อื่นก็ได้ แต่ให้เป็นสีขาว 5 กุ่ ใส่ขัน เอาผ้าแพรพาดบ่านั่งต่อหน้าตาแฮก ยกขัน 5 นั้นขึ้นแล้วว่ "อุ กาสะ ผู้ข้าขออนุญาตบาทคำ คุณตาแฮก คุณแม่โพสพ มือนี่มือนี่ดี ขออนุญาตตัดต้นข้าว อย่าได้ตกอย่าได้หล่น นกน้อย และฝูงหนู มวลศัตรูอย่าได้มาบังเบียด อุอะ มุมะ มุลมา" ผู้ข้าขอเกี่ยวไ้ (บอก ไ้ที่เอาสี่เกี่ยว) นั้นก่อน แล้วจึงเกี่ยว การเสียดาน การทำลานข้าว ให้ทำวันพุธ หรือวันเสาร์ เริ่มเวลาเช้า เลือกเอาที่ค่อนข้างสูง เสียด (ถาก) ลานเอาตอซังข้าวออกและปรับพื้นให้เรียบ สำหรับการทาลานด้วยจี้ควายหรือจี้วัวนั้นจะทำวันไหนก็ได้ **การตั้งลมข้าว** ขนข้าวขึ้นลานให้ทำวันพฤหัสบดี เวลาเที่ยงวัน แต่งขัน 5 ไปเชิญพ่อนข้าวจากจุดที่เราเกี่ยวครั้งแรกนั้น 7 พ่อนมา ให้พ่อบ้านหรือแม่บ้านเป็นคนทำก็ได้ คำอัญเชิญให้ว่ นะโม ๔๗ 3 จบ แล้วให้ว่คาถา 3 จบ ดังนี้ **"ปัญจะ พิชา หะทะยัง**

ระหุม" แล้วจึงขนข้าวไปใส่ลานได้ ให้แยกฟ่อนข้าวที่เกี่ยวครั้งแรกออกไว้ สำหรับปลงข้าวในวัน
 เคาะ (นวด) ข้าว ค่ำปลงข้าว เมื่อขนข้าวขึ้นใส่ลานแล้ว ต้องมีการเคาะ (นวด) ข้าว การปลงข้าวให้
 ทำวันศุกร์ หรือวันเสาร์ก็ได้ ให้เตรียมดังนี้ ซวย 4 อัน เหล้าก่อง 1 ขวด ไช้หน่วย 1 หน่วย น้ำเต็มเต้า
 1 เต้า ข้าวเต็มก่อง เผือกต้ม 2 หัว มันต้ม 2 หัว ขมิ้นขึ้น 5 หัว ข้าวต้ม ดินงัว ดินควาย (ข้าวต้มโคม
 ธรรมดา) 1 คู่ ใบไม้เป็นมงคล (ใบคูณ ใบยม ใบยอ) อย่างละ 5 ใบ ผลไม้ตามฤดูกาล 5 ลูก ธูป 5 คู่
 เทียน 5 คู่ และดอกไม้ขาว 5 คู่ แต่งใส่พานไว้ เอาข้าวที่แยกไว้ตอตั้งลอมข้าว จำนวน 7 ฟ่อน มา
 วางข้างขวาพานเครื่องบูชาอื่น 3 ฟ่อน ข้างซ้าย 3 ฟ่อน อีกฟ่อนหนึ่งที่เหลือเอาไม้เคาะข้าวรดเอาไว้
 ให้ฟ่อนผู้ประกอบพิธีนั้น ยกพานขึ้นเหนือหัวแล้ววางดังนี้

ว่า นะโม ตัสสะ ฯลฯ 3 จบ

ป่าว สักเค ถ้าไม่ได้ให้พูดเอา โดยให้ว่าดังนี้ "อุกาสะ ผู้ข้าขอโอกาสอาราธนา คุณเทวาและ
 เจ้าที่ตาแฮก เจ้าแม่โพสพจงมาประสม ชุมนุมกัน เมื่อมาแล้วผู้ข้าขอถวายเครื่องสักการะบูชาที่ยาอัน
 ได้ทำไว้ แล้วขอให้ผู้แก่นแก้วจงอนุเคราะห์ อย่าได้เป็นโทษบาปข้อ ผู้ข้าขอเหยียบย่ำข้าวผู้มี
 พระคุณ ขอให้คุณกันมาไหลหลั่ง อั่งอั่งขึ้นคือน้ำแม่นะที อุอะ มุอะ มุลมา มหามุลมังสวามุม"

เมื่อว่าแล้วให้วางพานบูชาลงแล้วจึงไปเคาะข้าว ฟ่อนที่เอาไม้ตีข้าวรดไว้ ให้ว่าดังนี้

เคาะบาดหนึ่ง	ให้ด้งัวแม่ลาย
เคาะบาดสอง	ให้ด้ควายเขาย่อง
เคาะบาดสาม	ให้ด้ฆ้องแก้ว
เคาะบาดสี่	ให้ด้ค้ำแก้วหมื่น
เคาะบาดห้า	ให้ด้ข้าวหมื่นมาเหยียบ
เคาะบาดหก	ให้ด้ฝั้วเมียและพี่น้อง
เคาะบาดเจ็ด	ให้ด้ช้างใหญ่มาเทียมโอง

ให้ว่าดังนี้ จนเคาะหมดทั้ง 7 ท่อน ให้แยกฟ่อนหนึ่งที่เคาะครั้งแรกไว้ เอาเครื่องสักการะ
 ทั้งหมดในพาน ยัดเข้าในฟ่อนฟางฟ่อนแรกนั้น เอาฟางฟ่อนนั้นห่อแล้วมัดให้ดี เอาคันหลาวมาสอด
 แล้วเอาไปเสียบไว้บนลอมข้าว เอาไว้ 3 วัน จึงเอาออกได้ เมื่อหัวหน้าครอบครวปลงข้าว และเคาะ
 ข้าวเป็นตัวอย่างแล้ว จากนั้นลูกหลานก็เคาะต่อไปได้เลย

เมื่อการนวดข้าวสำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็จะเป็นการนำข้าวจากลานขึ้นสู่เล้าข้าว
 ซึ่งก็จะมีพิธีการเพื่อเป็นสิริมงคลอีกเช่นเดียวกับขั้นตอนอื่นๆ เพื่อให้ลูกหลานได้ตระหนักถึง
 บุญคุณของข้าว สืบต่อไป

พิธีเอาข้าวขึ้นเล่า

วันเอาข้าวขึ้นเล่า นิยมทำวันจันทร์ พุธ ศุกร์ เวลาบ่าย 3 โมง ถึงบ่าย 5 โมง มีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1. เอาเทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ ใส่ขัน
2. กระจิบเปล้า 1 ใบ และ หาชั้นหรือกระบอกใส่ข้าว (ขวัญข้าว) 1 อัน
3. พ่อบ้าน หรือหัวหน้าครอบครัวเอาผ้าขาวม้าพาดเฉียงบ่า ถือกระจิบ และขันดอกไม้ พร้อมทั้งชั้นหรือกระบอก สำหรับใส่ขวัญข้าว ไปยังลานข้าว
4. ว่าคาถาเรียกขวัญข้าว เมื่อไปถึงลานข้าว และได้เวลาแล้วพ่อบ้านเอาผ้าขาวม้าเฉียงบ่า นั่งคุกเข่าหรือนั่งยองๆ ก็ได้ ไม่ต้องกราบหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ยกชั้น 5 ขึ้นว่า นะโม ๗๗ 3 จบ แล้วให้ว่าคาถาเรียกขวัญข้าวดังนี้ "อุกาสะ อุกาสะ ผู้ข้าขอโอกาส อารธนาคุณแม่โพสพให้เมื่ออยู่เล่า คุณขวัญข้าวให้เมื่ออยู่ฉาง กระจิบพะโยชะนัง มะหาลาภัง สุขัง โหตุ"

แล้วเอาชั้นหรือกระบอกที่เตรียมไปตักขวัญข้าวขึ้น ตักเอาขวัญข้าวใส่กระจิบ อุ้มเดินกลับบ้าน เอาชั้นเล่าไปวางไว้บนซ้อด้านหลังสุดตรงข้ามกับประตูเข้าเล่า หออะไรครอบไว้เพื่อไม่ให้หนู หรือนกไปกินได้ ข้าวที่เก็บได้นั้นคือ "ขวัญข้าว" ซึ่งจะต้องเอามาผสมกับข้าวปลูก เพื่อทำพันธุ์ในปีต่อไป

พิธีสู่ขวัญข้าว

เมื่อขนข้าวขึ้นเล่าแล้ว บางคนก็สู่ขวัญข้าวในวันนั้น บางคนก็เอาวันหลัง ที่นิยมทำกันก็คือ วันจันทร์ พุธ พุธ ศุกร์ หรือวันอาทิตย์ก็ได้ ไม่มีนิยมทำกันในวันอังคาร วันเสาร์ วันจุม และวันเดือนดับ ในวันสู่ขวัญข้าวนี้ให้อัญเชิญเอาขวัญข้าวที่เราเก็บใส่ชั้น หรือกระบอกไว้ดังกล่าวนี้ มาใส่ในพางขวัญ สู่ขวัญแล้วจึงนำไปเก็บไว้ยังที่เดิม

พิธีการเปิดเล่าเอาข้าวมากิน

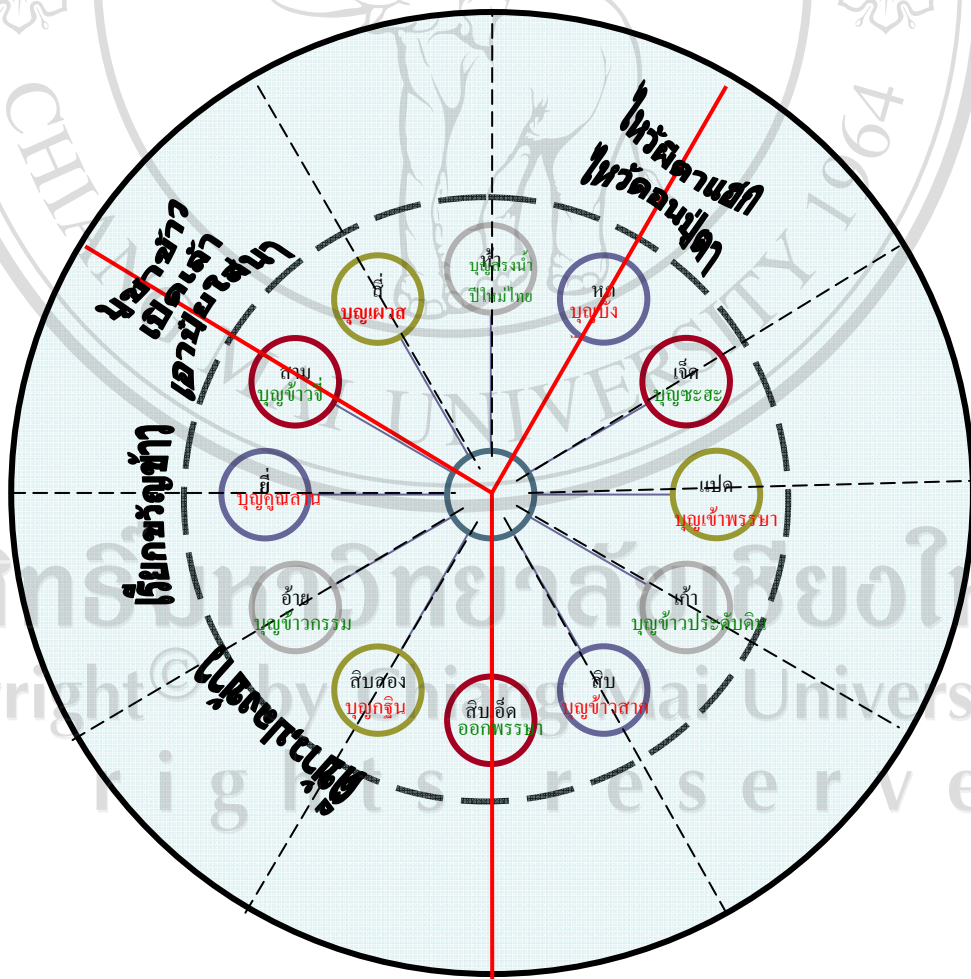
ตามที่โบราณอีสานนิยมกัน เมื่อมีการขนข้าวขึ้นเล่าแล้ว เขาจะแยกเอาบางส่วนใส่กระสอบหรือใส่กระเฉดเอาไว้สำหรับตำกิน กระจิบให้พอกินถึงวันเปิดเล่า คือเมื่อเอาข้าวขึ้นเล่าและสู่ขวัญเสร็จ คนโบราณจะเปิดเล่าข้าวไว้ แต่การเปิดเล่าข้าวนี้ คนในภาคอีสานนิยมเปิดเล่า ตักกินข้าวเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ หรือวันมงคลอื่นๆ ทั้งนี้แล้วแต่ท้องถิ่นนิยม คาถาเปิดเล่าตักข้าวมากินว่า ดังนี้

1. ตั้ง นะโม ๗๗ 3 จบ
2. ให้เสกคาถาว่า "โอมแม่โพสพ ผู้เป็นเจ้าของขวัญข้าว ขนมาแล้วมาเหยียดถึงฤดูเดือนตักกินข้าวแล้ว ขอให้แม่แก่นแก้วอย่าได้ตกใจ ผู้ข้าตักกินทานไปอย่าได้บ่ก ผู้ข้าจกกินทานไปอย่าได้เสียด ขอให้มืออยู่เลี้ยงเหลื่ออยากเหลื่อกิน มา จะโย มา จะโย มัยหัง มา จะโกจิ อุปีททะโว รัญญูระณานิ

เม ปะวัตสันตุ ธนัญชะยัสสะ ขลา มะเร ภาสะพะ โภชะนัง महाลาทั้ง สุขัง โหตุ" ว่า 3 จบ แล้วตกไปกินไปขายได้

วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับข้าวจะเห็นได้ว่า บ้านหนองขามพัฒนา มีวัฒนธรรม และพิธีกรรมความเชื่อ ต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตข้าว และมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากบางบ้านที่มีผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะปฏิบัติตามความเชื่ออย่างเคร่งครัด เช่น มีการเรียกขวัญข้าว การเสกนา มีการบอกกล่าวพระแม่ธรณีและพระแม่โพสพก่อนทุกครั้งที่จะทำนา เช่น พิธีการตีข้าว พิธีการปลงข้าว พิธีการเปิดเต้า ปัจจุบันยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดประมาณ 3-4 ครั้งเรือน ส่วนครอบครัวอื่นๆ มีการปฏิบัติบ้างบางอย่างเท่านั้น แต่บางครอบครัวก็ไม่เชื่อถือและไม่ปฏิบัติตามความเชื่อ เพราะถือเอาฤกษ์สะกดคือทำตามความพร้อม จากการศึกษาวัฒนธรรม ประเพณี ฮีต 12 คอง 14 และพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ จึงสรุปออกมาเป็นปฏิทินวัฒนธรรมบ้านหนองขามพัฒนา ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 6 ปฏิทินวัฒนธรรมของบ้านหนองขามพัฒนา

4.2 วิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

4.2.1 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

วิธีการผลิตข้าว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมาก ทั้งวิถีชีวิตและวิธีการผลิตข้าว จากวิธีการผลิตของชาวอีสานแบบดั้งเดิม ได้เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา แต่ละช่วงเวลานั้นมี เหตุการณ์สำคัญต่างๆมากมาย เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดจากคนในชุมชนและ ภายนอกชุมชน เช่น แนวคิดทฤษฎีการทำเกษตรระบบใหม่ การทำเกษตรเพื่อการพาณิชย์ นโยบาย ของรัฐ หรือแม้แต่ผลพวงมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การเปลี่ยนแปลงต่างๆที่ เกิดขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชน “บ้านหนองขามพัฒนา”

จากการเก็บข้อมูล โดยการจัดเวทีระดมความคิดเห็นของคนในชุมชน จึงทำให้ทราบว่า “บ้านหนองขามพัฒนามีประวัติศาสตร์ชุมชน” (Timeline) ซึ่งทำให้เห็นช่วงเวลาและเหตุการณ์ สำคัญที่เกิดขึ้นและผลของการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

พ.ศ. 2443 ชาวบ้านจับจองพื้นที่ และอพยพมาตั้งถิ่นฐานและก่อตั้งบ้าน

พ.ศ.2465 – 2473 เป็นยุคของการเรียน เป็นยุคของการเริ่มต้นเรื่องของการศึกษาเล่าเรียน โดยมีการเรียนการสอนแห่งแรกที่วัด

พ.ศ.2490 – 2504 เป็นยุคของการพึ่งพาตนเอง ทรัพยากรต่างๆอุดมสมบูรณ์ ทั้ง ดิน น้ำ ป่า ชาวบ้านยังทำการเกษตรแบบดั้งเดิม ไม่ต้องซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอก มีการหาอยู่หากินโดย การหาของป่า พืชผักและเห็ดต่างๆ หาปลาจากหนองน้ำ และตามห้วย ปลูกข้าวไว้กินภายใน คราวเรือน

พ.ศ.2505- 2515 เป็นยุคของการปฏิวัติเขียว เป็นช่วงของประเทศไทยมีการทำแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) จึงเริ่มมีนโยบายส่งเสริมการเกษตรให้ปลูก พืชเศรษฐกิจหรือพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งต้องซื้อปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี เป็นต้น ดังจะเห็นได้จาก พ.ศ.2505 ชาวบ้านเริ่มนำข้าวเหนียวพันธุ์ กข.8 และ กข. 5 มาปลูกแทนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน พ.ศ. 2507 ในหมู่บ้านจึงเริ่มมีโรงสีข้าว โดยใช้เครื่องปั่นไฟ เป็นของ นายอุดม สุทธิจันทร์ แทนการตำข้าว พ.ศ. 2509 ประเทศไทยเริ่มมีปุ๋ยเคมีมาขาย ในชุมชนจึงเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตในปี พ.ศ.2510 คือปุ๋ยตราป้อมพระกาฬ โดยนายภู สุทธิจันทร์ ไปซื้อมาจากตลาดในอำเภอเสลภูมิ อีกทั้งยังมีการนำ ข้าวเจ้าสายพันธุ์ปรับปรุงใหม่คือ ข้าวหอมมะลิ 105 และนิยมปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข. มาปลูกเพิ่ม มากขึ้น จนทำให้มีเกษตรกรบ้านหนองขามปลูกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่รายเท่านั้น ซึ่ง ตามข้อมูลในเอกสารที่เชื่อถือได้ระบุว่า รัฐบาลไทยเริ่มส่งเสริมให้ชาวนาไทยปลูกข้าวจากเชื้อพันธุ์

ใหม่ที่อยู่มาจากห้องปฏิบัติการของอีรี (IRRI) ตั้งแต่ปี 2509 คือข้าวที่ต้งสกุลเป็น กข ต่างๆ ก่อนจะเปลี่ยนมาใช้สถานีทดลองข้าวหน้าห้วยชัยพนธ์ อาทิ ข้าวปทุมธานี 1 ข้าวพันธุ์ชัยนาท 1 เป็นต้น (อ้างใน จิตติมาและอารีวรรณ, 2546) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ยังส่งผลในด้านการส่งเสริมสถาบันเกษตรกร สนับสนุนการตั้งสถาบันเกษตรกรและสหกรณ์ และธนาคารเพื่อการเกษตรในปี พ.ศ.2509 เพื่อเป็นแหล่งสินเชื่อให้แก่เกษตรกร

พ.ศ.2516-2524 เป็นยุคของการทำอยู่ทำกิน เกษตรกรเริ่มปลูกพืชเพื่อการขาย เริ่มรู้จักตลาด พ.ศ. 2517 มีการสุขาสุขสบาย แดงโม และพริกเป็นจำนวนมาก มีการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมาก ดินเสื่อมคุณภาพ เกษตรกรจึงถั่วสารพิษตกค้าง ซึ่งเกษตรกรในบ้านหนองขามพัฒนาได้หยุดปลูกเมื่อปี 2542 เนื่องจาก พ.ศ. 2533 ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่ยุคฟองสบู่และฟองสบู่แตกในปี พ.ศ.2540 ราคาผลผลิตตกต่ำ เกษตรกรจึงหยุดปลูกไปในที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2542

ปี พ.ศ.2517 เริ่มมีการกู้เงินธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) มาปลูกสร้างบ้านเรือนและลงทุนทำการเกษตร (เริ่มเป็นหนี้) พ.ศ.2520 ที่ดินเริ่มมีการออกเอกสารสิทธิ์เป็นนส.3 (ครุฑเขียว) สามารถซื้อขายได้ ด้านคมนาคม ถนนเปลี่ยนจากถนนดินทรายเป็นถนนลูกรัง การคมนาคมจึงเริ่มสะดวกสบายขึ้น เริ่มมีการสัญจร โดยรถจักรยาน ซึ่ง พ.ศ. 2523 มีรถยนต์คันแรกในหมู่บ้าน เป็นรถหกล้อ Isuzu ของนายสมพงษ์ สุทธิจันทร์ และพ.ศ. 2523 นำท่วมในหมู่บ้านผลิตผลทางการเกษตรเกิดความเสียหายเพียงเล็กน้อย

พ.ศ.2525-2530 เป็นยุคของการพัฒนาไปสู่ความสะดวกสบาย หนี้สินเริ่มออกเงย ถือเป็นจุดเปลี่ยนของชุมชน เริ่มจากปี พ.ศ.2525 เริ่มมีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้าน ความเจริญจากภายนอกเข้ามาอิทธิพลกับคนในหมู่บ้าน ทำให้ผู้คนอยากมีเครื่องอำนวยความสะดวกเพื่อสนองตอบตามความต้องการ และมีทีวีเครื่องแรกในหมู่บ้าน เป็นของนายท้าว สุระท้าว พ.ศ.2526 มีรถไถนาเดินตามคันแรกในหมู่บ้าน เป็นของนายชุมแสง เหล่าชัย ชุมชนจึงเริ่มมีการเปลี่ยนจากใช้ควายไถนาเป็นใช้รถไถนาเดินตาม เพราะสะดวกสบายและรวดเร็ว แต่ต้องเสียค่าน้ำมันตามมาด้วย

พ.ศ.2531-2540 เป็นยุคเทคโนโลยีและการโทรคมนาคม เป็นช่วงของการติดต่อสื่อสาร พ.ศ.2535 มีโทรศัพท์บ้านเครื่องแรก ขององค์การโทรศัพท์ ซึ่งเป็นของนายยงค์ ฐิเกณท์ จุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชนคือเมื่อปี พ.ศ.2537 รัฐบาลมีนโยบายเกี่ยวกับแหล่งน้ำในภาคอีสาน จึงทำโครงการอีสานเขียว โดยทำการขุดลอกหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ต้นกลายเป็นหนองน้ำลึกเพื่อกักเก็บน้ำ จึงขุดลอก หนองบ่อ และทำพังกันน้ำขนาดใหญ่ เป็นเหตุให้ขวางทางไหลเวียนของน้ำ ทำให้พื้นที่นาทามบริเวณใกล้เคียงเกิดน้ำท่วม และทำให้สูญเสียแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน เพราะน้ำลึกจึงยากต่อการหาปลา พ.ศ.2540 ปรับปรุงถนน จากถนนลูกรังเป็นถนนลาดยาง การคมนาคมสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น ไปตลาดสะดวกมากขึ้น แต่ผลที่ตามมาคือ การทำถนนลาดยาง มีการขยาย

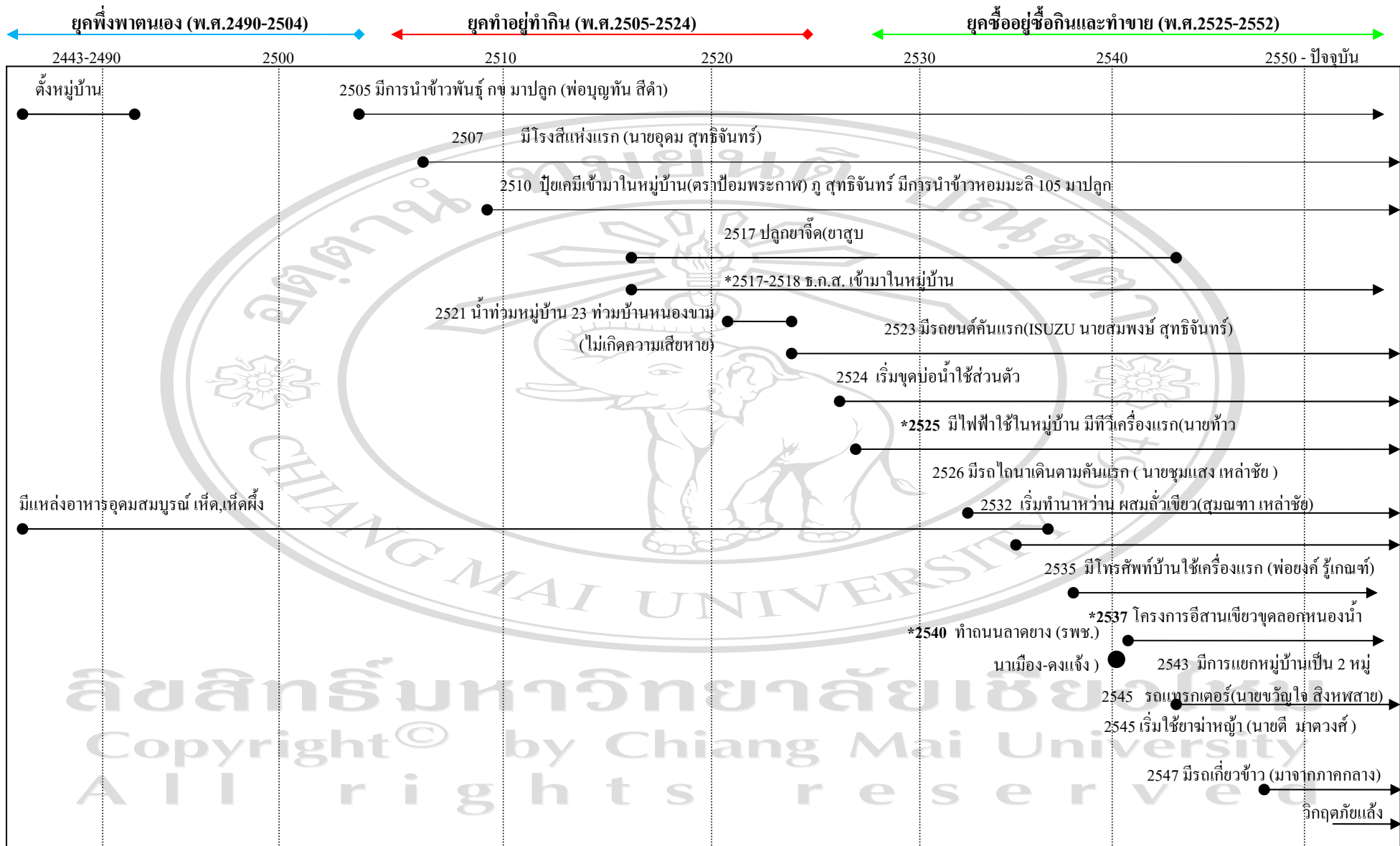
พื้นที่ถนนไปทับคลองน้ำขนาดเล็ก และถนนบางเส้นก็ได้ขวางทางน้ำไหล เป็นการเปลี่ยนเส้นทางการไหลของน้ำ ทำให้น้ำบางพื้นที่ก็ไม่มีน้ำทำการเกษตร บางพื้นที่ก็เกิดน้ำท่วม หนองน้ำกักเก็บน้ำไม่ได้ ทรัพยากรปลา พืชน้ำ แหล่งอาหารจึงน้อยลงตามไปอีก

พ.ศ.2541-2551 เป็นยุคของการซื้ออยู่ซื้อกิน หนี้สินล้นพ้นตัว การทำการเกษตรทำเพื่อขาย เพราะต้องนำเงินมาใช้หนี้ ประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น พ.ศ.2538 จึงมีการแยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่ จากเดิมเป็นบ้านหนองขามเพียงหมู่บ้านเดียว (หมู่ 10 ในปัจจุบัน) จึงแยกเป็นบ้านหนองขามพัฒนา (หมู่ 18 ในปัจจุบัน) การทำนาในยุคนี้ต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตในทุกอย่าง ปุ๋ย แรงงาน ยาฆ่าหญ้า ดังจะเห็นได้จากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมาใช้เทคโนโลยีต่างๆมาใช้ทุนแรงในด้าน การเกษตรเป็นอย่างมาก ซึ่งพ.ศ.2545 มีรถแทรกเตอร์ใช้ในหมู่บ้านและรับจ้างไถและปรับสภาพพื้นที่นาจากสภาพพื้นที่ที่เป็นเนิน เป็น โกลก ให้มีลักษณะพื้นที่เป็นแปลงนาขนาดใหญ่ เพื่อเอื้ออำนวยต่อการไถรถเกี่ยวข้าว ซึ่งทำให้การเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคนลดลงตามลำดับ เพราะในชุมชนหันมาใช้เครื่องจักรแทน อีกทั้งมีการใช้ยาฆ่าหญ้าและสารเคมีเป็นจำนวนมากทำให้สภาพแวดล้อมและดินเสื่อมโทรม

การเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นนั้น มาจากตัวคนที่อยู่ในชุมชนเองที่มีแนวคิดการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ และเกิดจากอิทธิพลจากภายนอกชุมชนทั้งเรื่องแนวคิดสมัยใหม่และนโยบายต่างๆที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

จากพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันของชุมชน “บ้านหนองขามพัฒนา” สามารถเขียนเป็น Timeline ได้ตามแผนภูมิด้านล่าง ดังนี้

แผนภูมิที่ 7 ฝั่งประวัติศาสตร์ชุมชน “บ้านหนองขามพัฒนา” (Timeline)

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของการผลิตข้าว

จากพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรของชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ทำให้พบว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดปัญหาทางการเกษตรของชุมชนแบ่งเป็นด้านต่างๆ โดยรวมสรุปได้ดังนี้

- ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

1. การเข้ามาของเทคโนโลยี ความรู้วิทยาการสมัยใหม่ เช่น เครื่องจักร ปุ๋ย ยา สารเคมีต่างๆ ที่ใช้ในการเกษตรที่ทำให้ได้ผลผลิตในจำนวนที่มากขึ้นกว่าเดิม ชุมชนต้องลงทุนเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการกู้ยืมเป็นหนี้สินตามมา

2. กลไกตลาดการกำหนดราคาผลผลิตทางการเกษตร เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรองหรือกำหนดราคาผลผลิต ตลาดเป็นผู้มีอำนาจในการควบคุมราคาสินค้า

3. ความต้องการของเกษตรกรที่ต้องการมีรายได้เพิ่มจากการปลูกพืชในเชิงการค้า เช่น ยาสูบ พริก แตงโม มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีปริมาณสูง ทำให้มีสารเคมีตกค้าง ดินเสื่อมคุณภาพ เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย มีการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น ทำให้ชุมชนลดพื้นที่ทำกินมาเพิ่มพื้นที่เพื่อทำพืชเพื่อขายมากขึ้น

- ปัจจัยทางด้านสังคม

1. นโยบายการพัฒนาของภาครัฐ

- ทำการขุดลอกหนองน้ำ การทำนั้งกั้นน้ำ ของ “โครงการอีสานเขียว” ทำให้คนในชุมชนสูญเสียพื้นที่แหล่งอาหารในชุมชน และทำลายระบบนิเวศน์ในแหล่งน้ำ

- การพัฒนาเส้นทางคมนาคม เช่น การสร้างถนนลาดยางทำให้กั้นทางไหลเวียนของน้ำ บางสาย เปลี่ยนเส้นทางน้ำ ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมและขาดแคลนน้ำในบางพื้นที่

2. การอพยพไปทำงานต่างถิ่น การรับจ้าง การประกอบอาชีพเสริม ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันลดน้อยลง วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี เริ่มมีการปฏิบัติสืบทอดลดน้อยลง เนื่องจากวิถีการดำรงชีวิตต้องดิ้นรนหาเงิน และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการผลิตทางการเกษตร ทำให้วิถีการทำกินแบบเดิมเปลี่ยนไป

3. ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ และเพื่อนบ้านทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนและนำไปสู่การเปลี่ยนรูปแบบ วิถีการเกษตรของชุมชน โดยผ่านการบอกกล่าว ชักชวน ทดลอง เป็นต้น

- ปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม

สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมจากการถูกทำลาย มีการใช้สารเคมีในปริมาณที่สูงขึ้นทำให้ดินเสื่อมสภาพ ผลผลิตทางการเกษตรไม่ได้ผลตามที่ต้องการ ต้องพึ่งพาปุ๋ยเคมีมากขึ้น เกษตรกรต้องซื้อจากภายนอกทำให้ต้นทุนการผลิตสูง และทำให้เกิดเป็นปัญหาต่างๆตามมา

4.2.2 วิธีการผลิตข้าวของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวของชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือจากเวทีระดมข้อมูล จัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้อาวุโส (รุ่นปู่) อายุ 70 ปีขึ้นไป 2) กลุ่มวัยกลางคน (รุ่นพ่อ) อายุ 50-69 ปี และ 3) รุ่นลูก (รุ่นสภาวะปัจจุบัน) ผลการศึกษาสามารถสรุปข้อมูล สามารถแบ่งยุคของวิธีการผลิตข้าว ออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1. ยุคพึ่งพาตนเอง ในช่วงปี พ.ศ. 25490 – 2504

การทำนาหรือการทำกรเกษตรในช่วงนี้ ถือได้ว่าเป็นยุคของการพึ่งตนเอง ชาวนามีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน หายู่หากิน หาปลา ล่าสัตว์ อาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้ง ป่า แหล่งน้ำ และแม่แต่นา ถือเป็นแหล่งอาหารเลี้ยงคนในครัวเรือนและในชุมชนอย่างเพียงพอ ชาวบ้านอยู่ร่วมกับทรัพยากรได้อย่างสมดุล เห็นคุณค่าของสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ ชาวบ้านปฏิบัติตามฮีต 12 คอง 14 ร่วมงานบุญประเพณีต่างๆ และพิธีกรรมและความเชื่อสืบทอดจากบรรพบุรุษ ส่วนวิธีการทำนา ก็ทำตามเกษตรแบบดั้งเดิม ไม่มีการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้งพันธุ์ข้าว แรงงาน ปุ๋ย การขนส่ง ผลผลิตข้าวที่ได้เก็บไว้กินในครัวเรือน ไว้ทำบุญ เก็บไว้แลกเปลี่ยน ไม่มีการซื้อขาย ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงวิธีการผลิตข้าว จึงสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันหมดทุกส่วน ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากร ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม และการทำนา ล้วนเกี่ยวข้องกันและสัมพันธ์กันเป็นผลทำให้คนในยุคนี้ไม่มีเงินก็อยู่ได้ อยู่แบบพอเพียง และพึ่งตนเองได้

ด้านทรัพยากร

-ป่า ในอดีต มีป่านานาชนิดทั้งเล็ก - ใหญ่ หนาแน่น และเต็มไปด้วยสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กระต่าย ลิง หมูป่า ฟาน (อีเก้ง) เสือ รวมไปถึงนกหลายชนิด เพราะพื้นที่แห่งนี้ติดอยู่กับแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งล้อมรอบ อุดมสมบูรณ์ไปด้วย สัตว์น้ำ- สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำมากมายหลายชนิด นอกนั้นผลไม้ป่าและของป่าจำพวก “เห็ด” เช่น เห็ดปลวก (เห็ดโคน) เห็ดบด เห็ดละ โกง เห็ดก่อ เห็ด ไค ฯลฯ (ภาษาท้องถิ่น) และแถวทุ่งทามมีเห็ดผึ้ง (เป็นเห็ดที่ขึ้นชื่อและมีเป็นจำนวนมาก) มีการพึ่งพาทรัพยากร หายู่หากิน ผู้ชายออกล่าสัตว์ป่าเพื่อนำมาเป็นอาหาร ผู้หญิง หาหน่อไม้ แห้ว ไข่มดแดง หาเก็บเห็ด (โดยเฉพาะเห็ดผึ้งชาวบ้านบอกว่า “เห็ดผึ้งหาได้เป็นต้น”) เพื่อมาประกอบอาหารเหลือจากกินก็แบ่งปันให้เพื่อนบ้าน

- แหล่งน้ำ มีหนองน้ำหลายแห่ง ได้แก่ หนองแสง หนองหัวลิง หนองน้ำจ้อย หนองพุท หนองห่าง หนองบ่อ และมีลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์ คือ ห้วยวังหลวง ส่วนปลานั้นมีเป็นจำนวนมาก เช่น กุ้ง หอย ปู และปลาหลายชนิด เช่น ปลาชะโด ปลาช่อน ปลาดุก ปลาขาว ฯลฯ

นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติแล้วในหมู่บ้านยังมี “ลำแข่ง” เป็นน้ำสา่งไม้ชาวบ้านจะไปตักกินดื่กใช้ในบ้านเรือนเป็นที่พบปะกันอีกแห่งหนึ่ง เมื่อถึง เดือน 3-5 วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความผูกพันกับน้ำเป็นอย่างมาก เรียกได้ว่าวิถีชีวิตของคนรุ่นนี้ “ปล่องบ่อ กะจั้นหนอง” ผู้ชายจะรวมกลุ่มกันไปหาปลา ไม่ว่าจะเป็นการทำเยาะ หวานแห ตกเบ็ด ได้ปลามากก็จะแบ่งปันกัน เพื่อนำกลับมาให้ผู้หญิงเป็นทำอาหารถ้าเหลือกินก็นำมาทำปลาร้า ซึ่งมีบ่อเกลืออยู่ติดกับโนนบ้านและมีโนนจีแซ่ เนื่องจากดินมีความเค็มมากจึงสามารถนำมาต้มเกลือได้ ช่วงเดือน 3-5 คนหนุ่มสาวจะช่วยกันต้มเกลือ ผู้ชายไปหาฟืนจากป่ามาให้ผู้หญิงต้มเกลือ เพื่อนำมากินและนำมาใช้ทำปลาร้า

- พื้นที่ทำการเกษตร มีทั้งพื้นที่นา สวน และไร่ ที่ดินมาจากการแผ้วถางป่าจับจองพื้นที่ทำกิน ที่ดินสามารถขอกันได้ มีเพียงเสาไม้เพื่อแสดงอาณาเขต หรือใช้ต้นไม้แสดงถึงพื้นที่ของตนเอง ครอบครัว ปี พ.ศ. 2490 เริ่มมีการออกเอกสารสิทธิ์ (ส.ก.1 คือ มีสิทธิครอบครอง) สามารถใช้ทำอยู่ทำกินได้ ไม่สามารถซื้อขายได้ แต่สามารถขายสิทธิให้ผู้อื่นได้ การถือครองที่ดินสืบทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เป็นมรดกมั่งหรือมรดกตกทอดที่พ่อแม่มอบไว้ให้

ด้านสังคมและวิถีชีวิต

- บ้านเรือนที่อยู่อาศัย มีเพียงไม่กี่หลังคาเรือน การสร้างบ้านจะสร้างแบบเรียบง่าย เป็นบ้านไม้ ไม้ใช้จากมุงเป็นหลังคา การดำเนินชีวิต ช่วงเดือน 1-2 จะอยู่อาศัยอยู่บ้าน ผู้หญิงมีการลงช่วง เข็นฝ้าย ทอผ้า ผู้ชายออกไปเลี้ยงวัวควาย เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน ไม่มีการซื้อขาย คนรุ่นก่อนจะรักวัวควายมาก เลี้ยงจนกว่าจะตายจากกันไปเลยทีเดียว มีการเลี้ยงไก่ไว้บ้างเล็กน้อย เลี้ยงไว้เพื่อเลี้ยงแขกบ้านแขกเมือง ญาติพี่น้องคนสำคัญมาเยี่ยมบ้านเรือน หรือมีงานสำคัญ เช่น “การเอาข้าวเงินเล่า” จึงจะได้กิน “ต้มไก่” เพื่อเลี้ยงขอบคุณสำหรับคนที่มาช่วยลงแขกหรือที่มาช่วยเหลือ การคมนาคม ถนนยังเป็นดินทราย ผู้คนส่วนใหญ่ใช้การเดินทางไปมาหาสู่กัน และใช้เกวียนในการเดินทางไกล อาหารและยารักษาโรค ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เพราะหาอยู่หากินจากทรัพยากรและสมุนไพรพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชน เครื่องนุ่งห่ม ก็ทอผ้าฝ้ายใช้เอง เย็บเองตัดเอง อยากรู้ได้ของใหม่ก็เอาของแลกเปลี่ยนเอาการศึกษา ไม่มีการศึกษาภาคบังคับ แล้วแต่ใครสนใจจึงไปเข้าเรียน เป็นเพียงการศึกษาเล่าเรียนในวัด จึงไม่ได้เสียค่าเล่าเรียน

ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม

ปฏิบัติตาม ฮีต 12 กอง 14 ของคนอีสานอย่างเคร่งครัด มีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนอาหาร เช่น ฝ้ายแลกข้าว ผักแลกข้าว เป็นต้น มีวัฒนธรรมการลงแขก เช่น ลงแขกดำนา ลงแขกเกี่ยวข้าว ตีข้าว หาบข้าว และตำข้าว พิธีกรรมความเชื่อ เชื่อกันว่าวันสำคัญคือ วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (ขึ้นสามค่ำออกใหม่) เป็นการพยากรณ์ เบ็งบ่าเบ็งฝน เชื่อว่า “ถ้าฟ้าฮ้องทางได้อีดเกลือ ฟ้าฮ้องทางทิศเหนืออีดข้าว” วันนี้จะถือเป็นวันดี เชื่อว่าวันนี้ “กบปมีปาก นาคปมีฮูจี้” เหมาะที่จะเอาฝุ่น (ปุ๋ย) ลงนาเป็นการเอา

ฤกษ์เอาชัย และปฏิบัติตามความเชื่อเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในการทำนา เช่น พิธีแฮกนา (เดือน6) เลือกเอาวันดีคือวันพฤหัสบดี ถือเป็นวันนักปราชญ์ เกี่ยวข้าวเสร็จเอาข้าวขึ้นลาวก่อนจะตีข้าวต้องย้ายแม่โพสพ หลังจากนั้นเอาข้าวขึ้นเล้าก็มีพิธีกรรม “เอ็นข้าวขี้ข้าว” ว่า “ให้มาอยู่บ้านอยู่ขี้” นำขันห้ามาบอกกล่าว “กินอย่าให้บก จอกอย่าให้หลง” เป็นต้น เมื่อถึงเดือน 9 หรือ10 ข้าวก็จะเริ่มตั้งท้อง ช่วงนี้จะมีการบูชาผีไร่ผีนา มีบุญประเพณีสำคัญคือ บุญข้าวสาก เดือน 11 จะเป็นบุญออกพรรษา จะมีการนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) มาได้ประทีปบูชาเทวดา

การทำนาหรือวิธีการผลิตข้าว

พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก เป็นพันธุ์พื้นบ้าน ได้แก่ เล้าแตก นางนวล สันป่าตอง ข้าวแดง เหลืองอ่อน อีตอมัด อีตมใหญ่ ข้าวกำ บักเขือ บักขาม บักม้วย อีดำ หางปลาชิว พญาลิ้มแกง ป็องแ้ว สาเหตุที่มีหลากหลายสายพันธุ์ เพราะปลูกความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ก็จะใช้วิธีการเก็บใส่ทอไว้ พันธุ์ข้าวที่ได้เก็บไว้เองหรือแลกเปลี่ยนมาจากที่อื่น ไม่ต้องซื้อ การเก็บเกี่ยวข้าวแต่ละสายพันธุ์จะเกี่ยวไม่พร้อมกันแล้วแต่อายุการเก็บเกี่ยวของข้าวแต่ละสายพันธุ์ จึงทำให้ชาวนาที่มีพื้นที่ไม่เยอะ ใช้แรงงานที่มีในครัวเรือนก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ทัน เพราะเก็บเกี่ยวข้าวแต่ละพันธุ์ไปเรื่อยๆ เดือน 3 จะเอาฝู่น(ปุ๋ยคอก)ลงนา เดือน 6 จะแฮกนา จะมีการใช้ควายไถนา ไถสุด (ไถตะ) และไถแปร หลังจากนั้นจะตกกล้า โดยใช้แรงงานในครัวเรือน สามิ-ภรรยาช่วยกันทำผู้ชายไถนา ผู้หญิงหุงหาอาหาร ไปให้สามิ การปลูกจะใช้วิธีการดำนา ซึ่งจะมีการลงแขกช่วยเหลือกันและใช้แรงงานในครัวเรือน โดยเฉลี่ยแล้วมีแรงงานในครอบครัวประมาณ 4-6 คน การดูแลรักษาใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์เท่านั้น (จากวัวควาย) หาได้เองจากในครัวเรือนและมีในชุมชน น้ำที่ใช้ก็อาศัยน้ำฝน ฝนก็ตกตามฤดูกาล เพียงพอในการทำกรทำนา มีการใช้คันไชวิดน้ำใส่ना (แทนเครื่องสูบน้ำ) การเก็บเกี่ยวมีการลงแขกเกี่ยวข้าว หรือใช้แรงงานในครัวเรือน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะช่วยบ้านจะช่วยกันหอบข้าวมาไว้ที่ลาน ช่วยกันตีข้าว และช่วยกันหอบข้าวขึ้นยุ้ง (ตั้งแต่เก็บเกี่ยวถึงเอาข้าวขึ้นยุ้งจะมีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน)

นานอกจากจะใช้ปลูกข้าว ปลูกผัก นาถือเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ มี กบ เขียด ปลา มีผักในนา เช่น ผักคิ้ว ผักกระโดน ผักกะแยง ผักอีฮิน ผักดินจ่า เป็นต้น ๑๗๑ มีการใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ช่วงเดือน 6-9 ชาวนาจะนอนอยู่ที่นาเพราะเป็นช่วงของการทำไร่ไถนา นานอกจากจะใช้ปลูกข้าวแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหาร หาอยู่หากิน ดังคำว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” นาเป็นแหล่งของกบ เขียด มีคนกล่าวว่า “เดินไปตามคันนา กบเขียดก็เดินหรือกระโดดชนขา” เพราะมีเป็นจำนวนมาก ไม่ต้องห่ออาหารมาจากบ้านก็มีกิน มีผักพื้นบ้านหลากหลายชนิด เช่น ผักกระโดน ผักคิ้ว ผักกะแยง ผักก้านจอง ๑๗๒ นามีไม้ มีพื้น เอามาเผาถ่านไว้ใช้ในครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป คนในยุคนี้ ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทรัพยากรได้อย่างสมดุล ผลิตแต่พอกิน ไม่ใช้เงินเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต อยู่อย่างพอเพียง ไม่มีหนี้สิน อาหารอุดมสมบูรณ์ คนช่วยเหลือแบ่งปันกัน จนได้เป็นคำขวัญว่า “บ่มีเงิน บ่มีหนี้ มีกิน บ่อดบ่อยาก มีหม่มีพวัก”

2. ยุคทำอยู่ทำกิน ในช่วงปี พ.ศ. 2505 – 2524

เป็นยุคของการปฏิวัติเขียว โดยสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ที่เริ่มมีนโยบายส่งเสริมให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งต้องซื้อปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี เป็นต้น ดังจะเห็นได้จาก พ.ศ.2505 ชาวบ้านเริ่มนำข้าวเหนียวพันธุ์ กข.8 และ กข. 5 มาปลูกแทนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เกษตรกรเริ่มปลูกพืชเพื่อการขาย เริ่มรู้จักตลาด พ.ศ. 2517 มีการสูบยาสูบ แดงโม และพริกเป็นจำนวนมาก มีการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมาก ดินเสื่อมคุณภาพ ซึ่งปี พ.ศ. 2517 เริ่มมีการกู้เงินธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) มาปลูกสร้างบ้านเรือนและลงทุนทำการเกษตร (เริ่มเป็นหนี้) พ.ศ.2520 ที่ดินเริ่มมีการออกเอกสารสิทธิ์เป็น นส.3 (ครุฑเขียว) สามารถซื้อขายได้ ด้านคมนาคม ถนนเปลี่ยนจากถนนดินทรายเป็นถนนลูกรัง การคมนาคมจึงเริ่มสะดวกสบายขึ้น

วิถีชีวิตและวิธีการผลิตข้าวจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ทรัพยากรลดน้อยลง เกษตรกรเริ่มปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ เพื่อให้มีอยู่มีกิน เปลี่ยนจากวิธีการหาอยู่หากินมาเป็นทำอยู่ทำกิน

ด้านทรัพยากร

ป่าถูกถากถางเพิ่มขึ้น หนองน้ำหลายแห่งเริ่มตื้นเขินหนองหลายแห่งหายไป เหลือเพียงหนองห่าง หนองบ่อ และมีลำห้วย คือ ห้วยวังหลวง ส่วนปลานั้นมีเป็นจำนวนมาก เช่น กุ้ง หอย ปู และปลาหลายชนิด เช่น ปลาชะโด ปลาช่อน ปลาดุก ปลาขาว ฯลฯ น้ำสาบ หรือ “สาบแช่ง” ชาวบ้านเริ่มไม่ได้ใช้ประโยชน์ ใช้เป็นบางคร้วเรือนเท่านั้น เพราะเริ่มขุดน้ำไว้ใช้ในครัวเรือนเพื่อความสะดวกสบาย บ่อเกลือที่อยู่ติดกับ โนนบ้านมีน้อยลง โนนชี้แจ้งก็หายไป ดินเค็มเหลือน้อยลง

ด้านสังคมและวิถีชีวิต

ประชากรในหมู่บ้านมีมากขึ้น จำนวนบ้านเรือนก็เพิ่มมากขึ้น มีการก่อสร้างบ้านเรือนใหม่ พ.ศ.2517-2518 เริ่มมีการกู้เงิน ชกส. มาปลูกสร้างบ้านเรือนและลงทุนทำการเกษตร (เริ่มเป็นหนี้)

การลงช่วง เข็นฝ้าย ไม่มีให้เห็นแล้ว ภรรยาอยู่บ้าน ปลูกพริก ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงไก่ ทอเสื่อ ผู้ชายออกไปไร่ไปนา ปลูกพริก แดงโม ยาสูบ หาเงินมาไว้ใช้ในครัวเรือน ปีพ.ศ.2512 เมื่อหมดหน้านาเริ่มมีอพยพแรงงานไปรับจ้างต่างถิ่น ผู้หญิงเริ่มไปทำงานรับจ้างต่างประเทศ เช่น ประเทศลาว ผู้ชายทำไร่อยู่บ้าน ทำให้แรงงานในครัวเรือนลดน้อยลง เมื่อปี พ.ศ. 2523 มีเหตุการณ์สำคัญคือ

น้ำท่วมหมู่บ้าน การคมนาคมสะดวกสบายขึ้นเพราะเป็นถนนลูกรัง เริ่มสัญจรโดยใช้จักรยาน พ.ศ. 2523 มีรถยนต์คันแรก เป็นรถหกล้อ Isuzu ของนายสมพงษ์ สุทธิจันทร์

ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม

ปฏิบัติตาม ฮีต 12 คอง 14 ของคนอีสาน มีวัฒนธรรมการลงแขก เช่น ลงแขกดำนา ลงแขกเกี่ยวข้าว ตีข้าว หาบข้าว แต่การลงแขกก็ลดน้อยลง มีการเอาแรงญาติพี่น้องมาช่วยกัน มีความเชื่อสำคัญ คือ เชื่อกันสำคัญคือ วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (ขึ้นสามค่ำออกใหม่) เป็นการพยากรณ์ เบื้องฟ้าเบี่ยงฝน เชื่อว่า วันนี้ถือเป็นวันดีเหมาะที่จะเอาฝุ่น (ปุ๋ย) ลงนาเป็นการเอาฤกษ์เอาชัย และปฏิบัติตามความเชื่อเกี่ยวข้องในวิถีชีวิตในการทำงาน เช่น พิธีเสกนา เลี้ยงผีตาแฮก บูชาข้าว เอ็นขวัญข้าว เป็นต้น แต่ขั้นตอนวิธีการต่างๆอาจจะทำล้นขั้นตอนไปบ้าง มีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังมีความเชื่อและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของรุ่นบรรพบุรุษ

การทำงานหรือวิธีการผลิตข้าว

พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก ปลูกพันธุ์พื้นบ้านลดลง ได้แก่ เล้าแตก นางนวล สันป่าตอง ข้าวแดง เหลืองอ่อน เพราะ ปี พ.ศ. 2505 ชานาเริ่มหันมาปลูกพันธุ์ข้าวที่ทางภาครัฐส่งเสริม โดยสหกรณ์ และธนาคารการเกษตรจะนำเมล็ดพันธุ์มาแจกให้บางส่วน และต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวมาปลูก คือ ข้าวหอมมะลิ 105 และข้าวเหนียวพันธุ์ กข6 กข8 แต่นาตามยังปลูกข้าวลอย เพราะมีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ก็จะใช้วิธีการเก็บใส่ท่อไว้ ในยุคนี้จะใช้ส่วนใหญ่วิธีการดำนา หว่านบางส่วนเพื่อความรวดเร็ว การดูแลรักษาใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์ (จากวัวควาย) เริ่มมีการซื้อปุ๋ยเคมีมาใช้ในหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2510 ซื้อปุ๋ยตราป้อมพระกาฬ โดยนายภู สุทธิจันทร์ เป็นผู้ซื้อมาจากตลาดอำเภอเสลภูมิ ราคาปุ๋ยตอนนั้น กระสอบละ 150 บาท น้ำที่ใช้ก็อาศัยน้ำฝนในการทำ การเกษตร การเก็บเกี่ยว การลงแขกช่วยเหลือกันเริ่มลดน้อยลง ส่วนใหญ่เป็นการเอาแรงกันระหว่างเครือญาติ และใช้แรงงานในครัวเรือน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะช่วยกันหาบข้าวมาไว้ที่ลาน และช่วยกันตีข้าว และช่วยกันหาบข้าวขึ้นยุ้ง (ตั้งแต่เก็บเกี่ยวถึงเอาข้าวขึ้นยุ้งจะยังคงมีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) การค้าข้าวหายไป เพราะ พ.ศ. 2507 มีโรงสีข้าวแห่งแรกในหมู่บ้าน ซึ่งใช้เครื่องปั่นไฟ เป็นของนายอุดม สุทธิจันทร์

กล่าวโดยสรุป คนในยุคนี้ ทรัพยากรธรรมชาติลดลง แหล่งอาหารลดลง ทำอยู่ทำกินและทำขาย เริ่มรู้จักตลาด รู้จักซื้อรู้จักขาย เพราะมีหนี้สิน ผู้คนเริ่มอพยพแรงงานออกไปหารายได้ต่างถิ่น แรงงานในครัวเรือนลดลง จนได้เป็นคำขวัญว่า “เริ่มมีเงิน เริ่มมีหนี้ มีกิน รู้จักซื้อ รู้จักขาย”

3. ยุคซื้ออยู่ซื้อกินและทำขาย ในช่วงปี พ.ศ. 2525 – ปัจจุบัน

ในยุคนี้วิถีชีวิตและวิถีการผลิต เปลี่ยนแปลงไปในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากร ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ และวิถีชานาหรือวิถีการผลิตข้าว การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นล้วนเป็นเหตุและปัจจัยที่ส่งผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ชานาหันมาซื้ออยู่ซื้อกิน ทำกินบางส่วน และทำนาหรือผลิตข้าวเพื่อขาย เนื่องจากต้องนำเงินที่ได้จากการขายผลผลิตมาชำระหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบ การทำนา ก็ต้องประสบกับปัญหาด้านทุนการผลิตสูง ต้องซื้อปัจจัยการผลิต ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ แรงงาน ปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ค่าน้ำมัน ฯลฯ

วิถีชีวิต วิถีการผลิต การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ พบว่า

ด้านทรัพยากร

- ป่าไม้ ถูกถากถางเป็นพื้นที่นาและกลายเป็นหมู่บ้าน ป่าเสื่อมโทรม สัตว์ป่ามีปริมาณลดลง เหลือเพียงไม่กี่ชนิด เช่น นกชนิดต่างๆ นกนั้นเป็นพืชผักป่าและของป่าจำพวก หน่อไม้ “เห็ด” และแถวทุ่งตามมีเห็ดตั้งแต่ทุกวันนี้ชาวบ้านเก็บ ได้จำนวนลดลง เพราะแห้งแล้ง ผู้หญิงจะหาหน่อไม้ แห่ไข่มดแดง หาเห็ดเห็ด หาเห็ดผักป่าของป่าไปขายในหมู่บ้านหรือไปขายในตลาด เมื่อปี พ.ศ.2536 พื้นที่ป่าซำก็ถูกถากถาง สร้างเป็นวัดป่าในปัจจุบัน ทำให้สูญเสียพื้นที่แหล่งอาหารของชุมชนไปอีกแห่งหนึ่ง

- แหล่งน้ำ หนองน้ำหลายแห่งตื้นเขินและถูกถมเป็นพื้นที่นา ปัจจุบันแหล่งหาปลาเหลือเพียงหนองบ่อ และห้วยวังหลวง หนองบ่อที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชนก็ถูกขุดให้ลึกขึ้น ปลาก็ลดลง หนองน้ำเต็มไปด้วยวัชพืชน้ำ มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก คือ เมื่อ พ.ศ. 2537 รัฐบาลมีโครงการอีสานเขียว ขุดลอกหนองน้ำ ทำให้น้ำลึกขึ้น ชาวบ้านไปหาอยู่หากินลำบากทำให้แหล่งหาอยู่หากินน้อยลง คนไปใช้ประโยชน์น้อยลงทำให้หนองน้ำมีวัชพืชน้ำขึ้นเป็นจำนวนมาก มีการขุดลอกหนองบ่อจากที่เป็นรูปตัว L เป็นสระ อา ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าหว่าไปกว่า 10 ไร่ อีกทั้งมีการสร้างฝายเป็นพนังกั้นน้ำ ทำให้พื้นที่ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงได้รับผลกระทบ คือน้ำท่วมมา ชาวบ้านใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ มีบางครัวเรือนเท่านั้นที่ยังหาอยู่หากิน ครอบครัวยากกินปลาไปซื้อปลาที่ตลาด ในปัจจุบันบ่อเกลือที่อยู่ติดโนนบ้านกลายเป็นหมู่บ้าน จึงไม่มีการต้มเกลืออีก อีกทั้งคนรุ่นใหม่ก็ไม่รู้กรรมวิธีในการต้มเกลือ และนิยมความสะดวกสบายมากกว่าจึงหาซื้อมากินง่ายกว่า และสะดวกกว่า

ด้านสังคมและวิถีชีวิต

ที่ดิน เริ่มมีการออกเอกสารสิทธิ์ ออกเป็น นส.3 (ครุฑแดง) ที่ดินมีเจ้าของอย่างชัดเจน ที่ดินสามารถซื้อขายได้ ดังนั้นมูลมังมรดกตกทอดที่พ่อแม่มอบให้ รุ่นลูกหลานก็ไม่ได้หวงแหนบางส่วนก็ขาย แล้วนำเงินมาจับจ่ายใช้สอย เพราะมีหนี้สินสิ้นพันธุ์ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยสร้างหลังใหญ่โต

ส่วนใหญ่เป็นบ้านปูน หลังคากระเบื้อง พื้นปูกระเบื้องอย่างดี อยู่กันครอบครัวเล็กมีสมาชิกในครัวเรือนประมาณ 3-4 คน จากครอบครัวใหญ่กลายเป็นครอบครัวเล็กๆ คือ พ่อแม่ลูก

วิถีชีวิต ชาวบ้านส่วนใหญ่ตอนกลางวันก็ออกไปประกอบอาชีพนอกบ้าน หน้างานก็ลงมาหมดหน้างานก็ออกไปหารับจ้างทั่วไป ค้าขาย ไปทำงานต่างถิ่น บางครัวเรือนก็รับราชการ กิจกรรมในตอนกลางคืนที่ทำร่วมกันก็คือ การดูทีวีด้วยกัน ต่างคนต่างอยู่ เด็กวัยรุ่นว่างก็คุยโทรศัพท์ ต่างคนต่างคืนร่นประกอบอาชีพหาเงินมาจุนเจือครอบครัว อพยพไปทำงานต่างถิ่นบ้าง ทำให้ในหมู่บ้านมีแรงงานในครัวเรือนเหลือน้อยประมาณ 2-3 คนเท่านั้น จุดเปลี่ยนของชุมชน คือ เมื่อปี พ.ศ.2525 ไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ความเจริญจากภายนอกเข้ามามีอิทธิพลกับคนในหมู่บ้าน ทำให้ผู้คนอยากมีเครื่องอำนวยความสะดวก ชอบความสะดวกสบาย และมีความเห็นแก่ตัวเพิ่มมากขึ้น กู้เงินมาซื้อทีวี พัดลม ตู้เย็น ทำให้มีทีวีเครื่องแรกตามมาด้วย เป็นของนายท้าว สุระท้าว ชาวบ้านก็แห่กัน ไปดู พ.ศ. 2535 มีโทรศัพท์บ้านเครื่องแรก เป็นของนายยงค์ ฐิเกณท์ พ.ศ. 2543 เมื่อประชากรในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น จึงมีการแยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่ คือ หมู่ 10 กับ หมู่ 18 ซึ่งก็คือบ้านหนองขามพัฒนาในปัจจุบัน การคมนาคมสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น มีการตัดเป็นถนนลาดยาง (รพข.) เมื่อปี พ.ศ. 2540 สายนาเมือง-ดงแจ้ง การสร้างถนนในครั้งนี้ทำให้ชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก คือ ผลของการทำถนนลาดยาง ทำให้เปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ น้ำจากหนองที่เคยไหลมาโดนกันด้วยถนนทำให้ปริมาณน้ำลดลงทำให้แหล่งหาอยู่หากินลดลง ปลาลดน้อยลงไปด้วย

วิถีชีวิตของคนในรุ่นปัจจุบันดำเนินชีวิตไปตามกระแสของความความสะดวกสบาย เรียกได้ว่าเพียงแค่ลิ้มตาตื่นขึ้นมาก็ต้องใช้เงินจนกว่าจะนอนหลับเลยทีเดียวนะ จะต้องเสียเงิน เรียกได้ว่า ใช้จ่ายสี่ (อาหาร, ยา, เครื่องนุ่งห่ม, ที่อยู่อาศัย) ต้องซื้อเสียทุกอย่าง และมีปัจจัยที่ห้าก็คือเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ เพื่อให้เท่าทันกระแสของคนรุ่นใหม่กระแสของยุคโลกาภิวัตน์โดยลิ้มคำนึงไปว่าความต้องการของตนเองและกำลังของตัวเองมีเพียงใด เช่น 1) อาหารส่วนใหญ่จะไม่มีเวลาหาอยู่หากิน หาปลา ปลุกผัก จึงต้องซื้อจากร้านค้า 2) ยารักษาโรค สมุนไพรไม่ค่อยมี ถึงแม้มืออยู่ในบ้านก็ไม่รู้วิธีการเอามาทำเป็นยา ไม่ได้นำภูมิปัญญาที่มีในชุมชนมาใช้ พึ่งยาพึ่งแพทย์แผนปัจจุบันสะดวกและง่ายกว่า 3) ที่อยู่อาศัย เริ่มมีการกู้เงินจาก ธกส.และอื่นๆ มาก่อสร้างบ้านเรือนแบบใหม่ บ้านใหญ่โตขึ้น หลังคามุงกระเบื้อง พื้นก็ปูด้วยกระเบื้อง 4) เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เด็กวัยรุ่นเริ่มติดยี่ห้อ ใช้จ่ายเบรนนเนม อยากมีอยากได้เหมือนเพื่อน ทำให้พ่อแม่ต้องหามาให้ และการศึกษา เริ่มมีการศึกษาภาคบังคับ เด็กต้องเข้ารับการศึกษาล่าเรียนในโรงเรียน บางรายส่งลูกเรียนโรงเรียนเอกชน ทำให้ต้องแบกรับค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก

ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม

ฮีต 12 คอง 14 ของคนอีสาน บางบุญประเพณีก็ไม่มีปฏิบัติ ชุมชนหันมาทำตาม ประเพณีสมัยใหม่ เช่น วันขึ้นปีใหม่ มีการเลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนาน ให้ความสำคัญกับวันทาง ศาสดาเทียบเท่ากับวันสำคัญทางศาสนา เด็กวัยรุ่นให้ความสำคัญกับวันวาเลนไทน์ วันคริสมาสต์ วัน สงกรานต์ วันลอยกระทง เพราะจะได้ออกไปเที่ยวงานต่างหมู่บ้านอย่างสนุกสนาน เลี้ยงฉลองกัน กินเหล้า จนลืมวัฒนธรรมอันดีงามไปบางส่วน พิธีกรรมความเชื่อต่างๆเริ่มหายไป เช่น การเสกนา การบูชาข้าว มีแต่เพียงคนรุ่นปู่ย่าเท่านั้นที่ยังบอกลูกหลานให้ปฏิบัติ แต่ลูกหลานผู้ที่เป็นคนทำไร่ไถ นาก็ไม่รู้ขั้นตอนปฏิบัติ จึงถือเอาตามฤกษ์สะดวกเสียส่วนใหญ่

การทำนาหรือวิธีการผลิตข้าว

พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก คือพันธุ์ข้าวที่มีการส่งเสริมจากภาครัฐ ได้แก่ ข้าวเจ้ามะลิ 105 ข้าว เหนียวพันธุ์ กข.6 กข.8 และ กข.15 ชาวนาต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ พันธุ์ข้าวได้จากการซื้อมาแล้วเก็บ พันธุ์ไว้ใช้ในปีต่อไป สาเหตุที่เปลี่ยนมาปลูกข้าวมะลิ 105 และข้าว กข.6 เนื่องจาก เป็นที่ต้องการ ของตลาด ขายได้ราคาดี เม็ดใหญ่ แต่ก็ดูแลรักษาลำบากกว่าข้าวพันธุ์พื้นบ้านเพราะต้องใช้ปุ๋ยเคมี มี เพียงครอบครัวของ นายชุมแสง เหล่าชัย ที่ปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน คือ พันธุ์เหลืองอ่อนและนางนวล การเตรียมพื้นที่ในปัจจุบันมีการจ้างปรับพื้นที่ โดยใช้รถแทรกเตอร์ เช่น การปรับพื้นที่โนน พื้นที่ โดกบางส่วนเป็นพื้นที่นา โดยนางขวัญใจ สิงห์สาย ชาวนารายใหญ่ในหมู่บ้านเป็นผู้ซื้อมาในปี พ.ศ. 2545 เพื่อมาไถปรับหน้าดินและขนาดของแปลง เพื่อให้พื้นที่มีสภาพเหมาะกับการใช้ เครื่องจักรไม่ว่าจะเป็น รถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น การไถและไถแปร ส่วนใหญ่ใช้รถไถนาเดินตาม บางครัวเรือนจ้างรถแทรกเตอร์ไถ ทำให้ต้องเสียค่าจ้างไถและค่า น้ำมัน ซึ่งในปัจจุบันมีการทำทั้งนาปีและนาปรัง วิธีการปลูก ในยุคนี้จะทำทั้งนาดำและนาหว่าน พบว่า ในหมู่บ้านจะเสียค่าใช้จ่ายในการจ้างดำ จ้างหว่าน ไม่มีการลงแขกช่วยเหลือกัน การดูแล รักษา มีการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์ น้ำหมักชีวภาพบ้าง แต่ส่วนใหญ่ซื้อปุ๋ยเคมี ซึ่งมีราคาสูง แต่ใน ปัจจุบันชาวนาเองก็เริ่มหันมาใช้ปุ๋ยคอกและน้ำหมักชีวภาพร่วมด้วยบางส่วน เพราะเริ่มหันมาใส่ใจ สุขภาพและเห็นผลกระทบต่อสุขภาพที่เกิดจากเพื่อนบ้านที่ได้รับอันตรายจากการฉีดพ่นสารเคมี ทำให้สะสม เป็นอันตรายต่อสุขภาพ เจ็บป่วยและตาบอดในที่สุด นอกจากนี้ เมื่อปี พ.ศ. 2545เริ่ม มีการซื้อยาฆ่า หญ้า มาใช้ ซึ่งผู้ที่นำมาใช้เป็นคนแรกในหมู่บ้าน คือ นายดี มาดวงศ์ (ยี่ห้อ Hdonan) น้ำที่ใช้ในการ ทำการเกษตร อาศัยน้ำฝน บางปีแห้งแล้งฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวนาจึงมีทั้งการขุดบ่อ ขุดสระเพื่อ เก็บกักน้ำไว้ใช้ ดังนั้นปีใดฝนไม่ตก จึงต้องใช้เครื่องสูบน้ำ สูบน้ำเข้าแปลงนาทำให้ต้องเสียค่า น้ำมันในการสูบน้ำด้วย การเก็บเกี่ยวมีทั้งใช้รถเกี่ยวข้าว และใช้แรงงานจ้างทั้งจากในหมู่บ้านและ นอกหมู่บ้าน ค่าจ้างเหมา 700 บาท/ไร่ หลังจากนั้นใช้รถนวดข้าว แทนการตีข้าว บางครอบครัวต้อง

เสียค่าขนส่ง คือ จ้างขนข้าวขึ้นยู่้งในราคา รอบละ 500 บาท และท้ายสุดก็ต้องเสียค่าขนส่งเพื่อนำข้าวไปขายที่ตลาดอีกด้วย

ชุมชนในปัจจุบันเกิดวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาคือ วัฒนธรรมการจ้างงาน เข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมาก คนในหมู่บ้านเดียวกันเองมีการแข่งขันเรื่องค่าจ้างแรงงาน ดังที่ นายณรงค์ แก้วไกรสร ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองขามพัฒนา กล่าวว่า “ทุกวันนี้ถ้าจะว่าจ้างคนมาช่วยเกี่ยวข้าวแต่ละที ก่อนที่จะไปว่าจ้างต้องสืบราคาก่อนว่า เจ้าอื่นหรือคนอื่นเขาว่าจ้างวันละเท่าไร ถ้าจ้างวันละ 150 บาท เราก็ต้องขึ้นราคาว่าจ้างเป็นวันละ 170 บาท พร้อมเลี้ยงอาหารเที่ยง ถ้ามาจากหมู่บ้านอื่นก็มีรถรับส่งทั้งไปทั้งกลับ” เรียกได้ว่า “เงินใครถึง” ผู้นั้นก็จะได้แรงงานในการเกี่ยวข้าวไป เพราะชาวนาเองมีมุมมองว่าการรับจ้างดำนาหรือเกี่ยวข้าว ถือเป็น การเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวอีกทางหนึ่ง บางบ้านไม่มีเงินหรือพอจะมีญาติพี่น้อง คนสนิทหรือมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ก็อาศัยว่าไปเกณฑ์ญาติพี่น้องมาช่วย มีการเอาแรงหรือเอามือกันในระดับเครือญาติ ช่วยเหลือกันวันละ 5-7 คน แล้วจึงเลี้ยงข้าวปลาอาหารเหล่าเครื่องคิมต่างๆ ตามความเหมาะสม” ชาวนาได้ผันตัวเองไปเป็น “ผู้จัดการนา” และ “เงิน” ถือเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพ “ชาวนา” มีการใช้เทคโนโลยีมาช่วยอำนวยความสะดวก ไม่ว่าจะเป็น รถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวนา รถนวดข้าว เป็นต้น

ทั้งหมดนี้คือ วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนรุ่นปัจจุบัน ก่อให้เกิดเป็นปัญหาหนี้สินและต้องดิ้นรนทำงานเพื่อเลี้ยงปากท้องต่อไป จนมีคำขวัญประจำของคนในยุคนี้ว่า **“บ่อดบ่อยาก มีหนี้มีสิน นำขึ้น ออกกรม”**

อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนประสบปัญหาและมองเห็นปัญหา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ประกอบกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กระแสการทำเกษตรผสมผสาน และเกษตรทางเลือก ชุมชนในเวลานี้ ปี พ.ศ.2551 จะต้องหันกลับมามองปัญหาและหาสาเหตุปัญหาของตนเองให้ถ่องแท้ว่าในด้านปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ข้าว ปุ๋ย เครื่องมือต่างๆ เราก็สามารถผลิตเองได้ และยังเป็น การสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน รวมทั้งการนำเอาองค์ความรู้ดั้งเดิม ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ๆ จากภายนอกที่ไม่ทำลายทรัพยากร สิ่งเหล่านี้จะสามารถเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตมากขึ้น และในขณะที่เดียวกันก็ลดต้นทุนการผลิต มีเวลาเพิ่มขึ้น ลดปัญหาหนี้สิน มีสุขภาพกายสุขภาพจิตดี ท้ายสุดจะนำไปสู่สังคมที่สงบและเป็นสุขและพึ่งตนเองได้

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบวิธีการผลิตข้าวระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

การพึ่งตนเอง	อดีต	ปัจจุบัน
<p>ด้านทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ดิน - น้ำ - ป่า - ภาพรวม 	<ul style="list-style-type: none"> - การถือครองที่ดิน ไม่มีโฉนด ที่ดินสามารถแบ่งปันกันได้ ได้จากการจับจองตากวาง - อาศัยน้ำฝนอย่างเดียว - ป่าธรรมชาติ (โคก) - แหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตมีการหาอยู่หากิน 	<ul style="list-style-type: none"> - ที่ดิน มีการออกเอกสารสิทธิ มีโฉนด เป็นที่ดินส่วนบุคคลซื้อขายได้ - ฝนตกไม่สม่ำเสมอ มีการขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำ - ป่าชุมชน - ทรัพยากรลดลง เสื่อมโทรม วิถีชีวิตปลูกกิน ใช้อ้อยซื้อกิน
<p>วิธีการผลิตข้าว (ภูมิปัญญา)</p> <ul style="list-style-type: none"> - พันธุ์ข้าว - วิธีการปลูก - การดูแลรักษา - การเก็บเกี่ยว - เป้าหมายการผลิต - พิธีกรรม ความเชื่อ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน หลากหลายสายพันธุ์ เพื่อกระจายแรงงานการเก็บเกี่ยว - วิธีปลูกใช้การดำนา ใช้เวลานาน ต้องใช้แรงงานเยอะ ดูแลง่ายวัชพืชขึ้นน้อย - ใช้ปุ๋ยคอก มูลสัตว์ต่างๆ - การเก็บเกี่ยว แรงงานใช้ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน และครอบครัว เช่น การลงแขก และใช้แรงงานในครอบครัว - ปลูกเพื่อเก็บกินภายในครัวเรือน แบ่งปัน ทำบุญ - ใช้พิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวยึดเหนี่ยวให้คนเชื่อและปฏิบัติ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวพันธุ์ที่มีการส่งเสริมตลาดต้องการ (พันธุ์ กข./ มะลิ 105) ซึ่งง่าย ขายคล่อง - วิธีปลูกใช้ส่วนใหญ่ใช้การหว่าน ใช้เวลาน้อย วัชพืชขึ้นเยอะต้องใช้ยาฆ่าหญ้า - ใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า - การเก็บเกี่ยว ใช้ทั้งเครื่องจักรและแรงงานจ้าง มีวัฒนธรรมแข่งขันค่าจ้าง คือ เงินใครถึงคนนั้นได้แรงงานไปก่อน - ปลูกเพื่อเก็บกินภายในครัวเรือนและปลูกเพื่อขาย - ทำตามฤกษ์สะดวก
<p>สรุป สโลแกนชาวบ้าน</p>	<p>“ไม่มีเงิน ป่มีหนี้ มีกิน บ่อดบ่อยาก มีหมู่มีพวก”</p>	<p>“บ่อดบ่อยาก มีหนี้มีสิน นำขึ้น ออctrม”</p>

4.3 รูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิต

4.3.1 ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตข้าวของชุมชนในปัจจุบัน

บ้านหนองขามพัฒนา มีทั้งหมด 68 ครัวเรือน (ข้อมูลจปฐ.) ประกอบด้วย เกษตรกรที่มีพื้นที่นา 64 ครัวเรือน และไม่มีที่ดินทำกิน 4 ครัวเรือน แต่จากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามลงไปสัมภาษณ์โดยทีมวิจัย พบว่า สามารถเก็บข้อมูลได้เพียง 45 ครัวเรือน เพราะอีก 19 ครัวเรือนบางส่วนไปประกอบอาชีพต่างจังหวัด และส่วนใหญ่เป็นเพียงผู้เช่าผู้แก่ที่อาศัยอยู่บ้าน รุ่นลูกแต่งงานได้ย้ายครัวเรือน ที่นาที่มีอยู่จึงยกให้ลูกหลานเป็นคนทำ จึงอาจกล่าวได้ว่าชาวนาที่แท้จริงมีประมาณ 45 ครัวเรือน ดังนั้นจึงมีการเก็บและรวบรวมข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาประกอบในการวิเคราะห์และหารูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิต ได้ดังนี้

สภาพพื้นที่

สภาพพื้นที่ที่เกษตรกรใช้ทำการผลิต มีหลากหลายลักษณะ เพราะเกษตรกรบางรายมีนาหลายแปลง ซึ่งลักษณะสภาพพื้นที่มีผลต่อวิธีการผลิต ผลผลิตข้าว พันธุ์ข้าวที่ปลูก โดยต้องเลือกและพิจารณาตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ เช่นนาทามเกษตรกรจะปลูกข้าวลอยเป็นต้น ซึ่งสภาพพื้นที่หรือภูมิเวศน์นาเป็นอย่างไรได้อธิบายไว้แล้วในส่วนบททวนวรรณกรรม เกษตรกรในบ้านหนองขามพัฒนามีสภาพพื้นที่ สามารถแบ่งออกเป็น นาลุ่ม นาดอน และนาทาม ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4 สภาพพื้นที่นาของเกษตรกร ทั้ง 45 ครัวเรือน

สภาพพื้นที่นา	จำนวน (ครัวเรือน)	จำนวนร้อยละ/พื้นที่นาทั้งหมด
1. นาลุ่ม	21	46.7
2. นาดอน	12	26.7
3. เป็นทั้งนาลุ่มและนาดอน	7	15.5
4. เป็นนาลุ่มและนาทาม	3	6.7
5. เป็นทั้งนาลุ่ม นาดอนและนาทาม	2	4.4
รวม	45	100.0

จากตาราง พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีสภาพพื้นที่เป็นนาลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 46.7 รองลงมาคือ สภาพพื้นที่เป็นนาดอนคิดเป็นร้อยละ 26.7 จากสภาพพื้นที่ดังกล่าว และปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาส่งผลให้เกษตรกรสามารถทำนา ได้ดังนี้

1. ทำนาปีอย่างเดียว จำนวน 42 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 93.3
2. ทำทั้งนาปีและนาปรัง จำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 6.7

การถือครองที่ดิน

1. เกษตรกรรายเล็ก (มีที่ดินไม่เกิน 10 ไร่) จำนวน 12 ครัวเรือน
2. เกษตรกรขนาดกลาง (มีที่ดิน 11-30 ไร่) จำนวน 31 ครัวเรือน
3. เกษตรกรรายใหญ่ (มีที่ดิน 31 ไร่ขึ้นไป) จำนวน 2 ครัวเรือน

มีเกษตรกรบางครัวเรือนเช่าที่นาเพื่อทำการผลิตเพิ่มเติม จำนวน 7 ครัวเรือน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า กลุ่มที่มีที่นามากคือเป็นเกษตรกรรายใหญ่ (มีที่ดิน 31 ไร่ขึ้นไป) จะมีรูปแบบที่ต่างจากกลุ่มที่มีที่นายน้อยที่เป็นเกษตรกรรายเล็ก (มีที่ดินไม่เกิน 10 ไร่) เช่น เป้าหมายการผลิต เกษตรกรจะมีเป้าหมายทำเพื่อกินและจำหน่าย แต่กลุ่มที่มีที่ทำกินน้อยจะมีเป้าหมายอยู่ที่การทำเพื่อเก็บไว้กินภายในครัวเรือน ซึ่งส่งผลต่อวิธีการผลิต เช่นกลุ่มที่มีนามากจะใช้วิธีการหว่าน เพราะทำได้รวดเร็ว ประหยัดเวลา เนื่องจากชานาไม่มีเวลาดูแลเอาใจใส่และแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอ เพราะในแต่ละครัวเรือนมีแรงงานภาคการเกษตรไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่มีจำนวนแรงงานครัวเรือนละ 2 คน คิดเป็นร้อยละ 57.8 (อ้างจากตารางที่ 13 ในภาคผนวก ข.) ซึ่งถ้าทำนาต้องจ้างแรงงานเพิ่มเป็นจำนวนมาก ทำให้เสียต้นทุนการผลิตเพิ่มอีกทางหนึ่ง ในขณะที่กลุ่มที่มีที่ทำกินน้อยเลือกวิธีการปักดำและการใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เพราะทำเองได้ การทำนาแบบปักดำให้ผลผลิตได้มากกว่าและในขณะเดียวกันก็เสียต้นทุนน้อยกว่า เพราะไม่ต้องใช้ยาฆ่าหญ้า เป็นต้น

ตารางที่ 5 วิธีการปลูกข้าว (ทำนา) ของเกษตรกรบ้านหนองขามพัฒนา จำนวน 45 ครัวเรือน

วิธีการปลูก	จำนวน (ครัวเรือน)	จำนวน (ร้อยละ)
หว่าน	29	64.44
ปักดำ	10	22.22
ทำทั้งนาดำและนาหว่าน	6	13.33

จากตาราง พบว่า เกษตรกรในชุมชน ส่วนใหญ่ปลูกข้าวโดยใช้วิธีการหว่านคิดเป็นร้อยละ 64.44 รองลงมาคือ ทำนาด้วยการปักดำเพียงอย่างเดียว คิดเป็นร้อยละ 22.22 และทั้งปักดำและหว่านร่วมด้วย คิดเป็นร้อยละ 13.33

ต้นทุนการผลิต ระหว่างการทำนาแบบปักดำกับการทำนาแบบหว่าน สามารถนำมาคิดค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ย/ ไร่ ได้ดังนี้

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบต้นทุนการผลิตระหว่างการทำนาค้ากับนาหว่าน (โดยเฉลี่ย)

รายจ่าย	นาค้า		นาหว่าน	
	ปริมาณที่ใช้/ไร่	จำนวนเงิน(บาท)	ปริมาณที่ใช้/ไร่	จำนวนเงิน(บาท)
1.ค่าเมล็ดพันธุ์	2.5 กิโลกรัม	75	10 กิโลกรัม	250
2.ค่าไถคะ	เหมาจ่าย 200/ไร่	200	เหมาจ่าย 200/ไร่	200
3.ค่าไถ+คราด+ ดำนานา	เหมาจ่าย 950/ไร่	950	ค่าหว่าน+ไถ+ คราด 300/ไร่	300
4.ค่าปุ๋ยเคมี	1 กระสอบ/ไร่	1,350 บาท	2 กระสอบ/ไร่	2,700 บาท
5.ค่ายามาหว่าน	ไม่ต้องใช้	-		70 บาท
6.ค่าจ้างเกี่ยว	700 บาท/ไร่	700 บาท	700 บาท/ไร่	700 บาท
	รวม (บาท/ไร่)	2,975 บาท	รวม (บาท/ไร่)	4,020 บาท
ผลผลิตเฉลี่ย/ไร่	40 ถัง/ไร่	4,000 บาท	30 ถัง/ไร่	3,000 บาท
รายได้- ต้นทุน	ได้กำไร (บาท/ไร่)	1,025 บาท	ขาดทุน (บาท/ไร่)	1,020 บาท

จากตาราง พบว่า ต้นทุนการผลิตการทำนาค้า คิดเป็น 2,975 บาท/ไร่ ซึ่งทำให้ได้กำไร 1,025 บาท/ไร่ และต้นทุนการผลิตการทำนาหว่าน คิดเป็น 4,020 บาท/ไร่ ซึ่งทำให้ขาดทุน 1,020 บาท/ไร่

เนื่องจากรายได้ที่ได้จากการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอต่อบริการรายจ่ายที่มีในครัวเรือน จึงมีการประกอบอาชีพเสริม ได้แก่

การประกอบอาชีพเสริม

1. ทำนา + รับจ้างทั่วไป จำนวน 10 ครัวเรือน
2. ทำนา + ค้าขาย จำนวน 4 ครัวเรือน
3. ทำนา + เลี้ยงสัตว์ จำนวน 13 ครัวเรือน
4. ทำนา + เย็บผ้า จำนวน 6 ครัวเรือน
5. ทำนา + ปลูกผัก/เลี้ยงสัตว์ จำนวน 12 ครัวเรือน

ซึ่งรายได้จากการประกอบอาชีพเสริม ปีการผลิต 2550 ทั้ง 45 ครัวเรือน เป็นจำนวน 1,449,000 บาท โดยเฉลี่ยคิดเป็นครอบครัวละ 32,200 บาท/ครัวเรือน

ตารางที่ 7 สถานะทางเศรษฐกิจ ทั้ง 45 ครัวเรือน (ปีการผลิต 2550)

รายการ	จำนวน (บาท)	เฉลี่ยต่อครอบครัว (บาท)
รายได้/ปี (ผลผลิตข้าว)	2,439,100	54,202.22
ต้นทุนการผลิตข้าว (รายจ่าย)	1,263,300	28,073.33
หนี้สิน	2,535,000	56,333.33

จากตาราง พบว่า เกษตรกรมีรายได้โดยเฉลี่ยจากการผลิตข้าวครอบครัวละ 54,202.22 บาท/ปี มีต้นทุนการผลิตข้าวโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 28,073.33 บาท/รอบการผลิต และมีหนี้สินโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 56,333.33 บาท/ปี

หมายเหตุ - รายได้ คือ รายได้ที่คิดจากผลผลิตข้าวที่ได้ ข้าวเหนียว กก.ละ 8 บาท และข้าวเหนียว กก.ละ 10 บาท (ราคาซื้อ-ขายในปี พ.ศ. 2550)

- ต้นทุนการผลิต คือ รายจ่ายเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต ได้แก่ ค่าไถ ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ากำจัดวัชพืช ค่าเก็บเกี่ยว ค่าขนย้าย และค่าตากผลผลิต

- หนี้สิน คือ การกู้เงิน/สินเชื่อ ที่เกษตรกรในชุมชนไปกู้ยืมมาลงทุนทำการเกษตร จากแหล่งเงินทุนต่างๆ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) จำนวน 1,818,000 บาท สหกรณ์การเกษตร จำนวน 180,000 บาท กองทุนหมู่บ้าน 524,000 บาท และกู้นอกระบบ จำนวน 13,000 บาท รวมเป็นเงิน 2,535,000 บาท

4.3.2 รูปแบบการผลิตข้าวที่เหมาะสม ที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิต

จากการศึกษาวิถีการผลิตข้าวของชุมชนชาวนาบ้านหนองขามพัฒนา พบว่า เกษตรกรไม่ได้ทำนาเพียงอย่างเดียว เพราะการทำนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้เกษตรกรพออยู่พอกินหรือมีรายได้เพียงพอต่อการใช้จ่ายใช้สอยภายในครัวเรือนได้ ดังนั้นจึงมีการทำเกษตรแบบผสมผสาน แต่ไม่ใช่เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานที่มีการจัดการแปลงอย่างชัดเจน แต่เป็นเพียงการทำเกษตรแบบเรียบง่าย เหมาะกับสภาพความเป็นอยู่และเวลาในการดูแลเอาใจใส่ ซึ่งรูปแบบการทำเกษตรของชุมชนในปัจจุบัน เป็นการผลิตที่ผสมผสานกับพืชอาหารสัตว์ ตามปัจจัยและเงื่อนไขของพื้นที่และข้อจำกัดด้านแรงงานของครอบครัว มีทั้งการทำนา ปลูกผัก และเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นจึงจัดหมวดตามกิจกรรมภายในครัวเรือน ได้เป็น 5 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. ทำนาอย่างเดียว 2 ครัวเรือน หมายถึง มีการทำนาอย่างเดียว ไม่ทำการเกษตรอย่างอื่นทั้งพื้นที่นาและบ้าน

2. ทำนา + ปลูกผัก 4 ครอบครั้ว หมายถึง มีการทำนาและปลูกผักบริเวณหลังบ้านหรือ บางส่วนปลูกที่นา ส่วนใหญ่เป็นผักสวนครัว ผักตามฤดูกาล เช่น ต้นหอม ผักชี ผักกาด สะระแหน่ ปลูกไว้กินภายในครัวเรือน ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือน

3. ทำนา+เลี้ยงสัตว์ 4 ครอบครั้ว หมายถึง มีการทำนาและเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ไก่ ซึ่ง ชาวบ้านจะเลี้ยงสัตว์เพื่อไว้ขายและเก็บมูลไปเป็นปุ๋ย ไก่เลี้ยงไว้บ้างเพื่อนำมาประกอบอาหาร

4. ทำนา+ปลูกผัก+เลี้ยงสัตว์ 46 ครอบครั้ว หมายถึง มีการทำนา ปลูกผัก และเลี้ยงสัตว์ นับ ได้ว่าในชุมชนมีการทำการเกษตรทั้ง 3 อย่าง ปลูกผักไว้กินในครัวเรือน และเลี้ยงวัวไว้ขายและเอา มูลมาเป็นปุ๋ยคอกและเลี้ยงไก่ไว้กิน

5. มีแปลง/นา แต่ไม่ทำการผลิต 8 ครอบครั้ว (ให้คนอื่นเช่า) หมายถึง ไม่ได้ทำนาเอง ให้คน อื่นเช่าหรือให้คนอื่นทำนาให้แล้วแบ่งผลผลิต เพราะการประกอบอาชีพหลัก เช่น รับข้าราชการ ค้าขาย และรับจ้าง ไปทำงานต่างจังหวัด

หมายเหตุ มี 4 ครอบครั้ว ที่ไม่มีที่นาไม่ได้ทำการเกษตร จึงประกอบอาชีพรับจ้าง และไป ทำงานต่างจังหวัด

อย่างไรก็ตามทุกกลุ่มล้วนประสบปัญหาเหมือนกันคือ เรื่องต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น เช่น แร่งงาน ปุ๋ยเคมี และอื่นๆ ดังนี้

ตารางที่ 8 ต้นทุนการผลิตข้าวของบ้านหนองขามพัฒนา ทั้ง 45 ครัวเรือน (ปีการผลิต พ.ศ. 2550)

รายการ	จำนวน (บาท)	เฉลี่ย/ครอบครั้ว (บาท)	เฉลี่ย/ไร่ (บาท)
ค่าไถตะ+ไถแปร (ค่าจ้าง+ค่าน้ำมัน)	321,230	7,138.44 (อันดับ 3)	385
ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว	8,430	187.33	55
ค่าจ้างปลูก (ค่า/หว่าน)	81,810	1,818	100
ค่าปุ๋ย	325,780	7,239.56 (อันดับ 2)	450
ค่ากำจัดวัชพืช	21,050	467.78	80
ค่าจ้างเก็บเกี่ยว (แรงงาน)	392,000	8,711.11 (อันดับ 1)	470
ค่าขนย้าย	7,500	166.67	هماจ่าย 500/เที่ยว
ค่าตากผลผลิต	1,500	33.33	แบบهماจ่าย
รวมทั้งสิ้น	1,263,300	28,073.33	2,040

จากตาราง พบว่า ต้นทุนการผลิตที่สูงที่สุดคือ ค่าจ้างในการเก็บเกี่ยว จำนวน 392,000 บาท รองลงมาคือ ค่าปุ๋ย จำนวน 325,780 บาท และค่าเตรียมพื้นที่ปลูก จำนวน 321,230 บาท

ดังนั้นแนวทางหรือรูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเอง จึงเป็นเรื่องการลดต้นทุนทางด้านการผลิต ลดการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอก ตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

- 1) ลดค่าใช้จ่ายเรื่องการจ้างแรงงาน มีการฟื้นฟูเอาแรงกันในระดับเครือข่าย ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระดับกลุ่ม และการกระจายแรงงาน โดยการใช้พันธุ์ข้าวที่มีช่วงอายุที่แตกต่างกัน
- 2) การลดต้นทุนในเรื่องปุ๋ยเคมี เป็นการนำปุ๋ยคอกและวัตถุดิบที่หาได้ในชุมชนมาเพิ่มปริมาณปุ๋ย เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ นำหมักจุลินทรีย์ทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชน
- 3) การใช้ประโยชน์ในพื้นที่นา มีการปลูกพืชผัก ผลไม้เพิ่มเติมในพื้นที่นาเพื่อสร้างระบบเกื้อกูลและพืชอาหารมากขึ้น แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงต้องใช้เป็นพื้นที่ทำนา

ทีมวิจัยและชาวบ้านจึงได้ร่วมกันกำหนดแนวทางในการพึ่งตนเอง และนำไปสู่การทดลองปฏิบัติการ และการปรับใช้ภายในครัวเรือน และชุมชน โดยมีแนวทางในการพึ่งตนเองดังนี้

1) การพึ่งตนเองทางการผลิต

1.1 เกี่ยวกับปัจจัยการผลิต

แรงงาน มีแนวทางในการปรับเปลี่ยนจากการจ้างแรงงานจากภายนอก เป็นการพึ่งพาอาศัยกัน โดยใช้ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ พื้นฟูการลงแขก หรือเอาแรงช่วยเหลือกันที่เป็นลักษณะเด่นในการจัดการแรงงานของชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ซึ่งในสายตระกูลใหญ่จะมีการจัดการแรงงาน โดยใช้การลงแรงในกลุ่มญาติพี่น้อง และมีค่าตอบแทนให้เหมือนการจ้างงาน แต่ไม่ต้องให้ค่าตอบแทนเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับแรงงานจากภายนอก

ปุ๋ย การหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนปุ๋ยเคมีที่ต้องซื้อจากภายนอกชุมชน โดยรวมกลุ่มกันทำ ซึ่งมีการก่อตั้งกลุ่มขึ้น ทำการผลิตปุ๋ยไว้ใช้ในชุมชน และพยายามหาวัสดุที่มีได้ในชุมชน โดยหาซื้อจากภายนอกให้น้อยที่สุดเพื่อลดต้นทุนการผลิต โดยมีการประยุกต์เอาองค์ความรู้จากการดูงานมาปรับใช้ วัชวิธีการผลิต สูตรปุ๋ย และการบริหารจัดการกลุ่ม เป็นต้น

เมล็ดพันธุ์ การเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง หรือแลกเปลี่ยนพันธุ์กันภายในกลุ่มชุมชน มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาปลูกในพื้นที่ เช่น ข้าวเหนียวพันธุ์สันป่าตอง เล้าแตก นางนวล เป็นต้น

1.2 การจัดการระบบการเกษตร

การทำเกษตรผสมผสาน โดยส่วนมากชุมชนจะเน้นการปลูกข้าวไว้ขายสร้างรายได้เพียงอย่างเดียว ดังนั้นจึงมีแนวทางในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรผสมผสาน มี

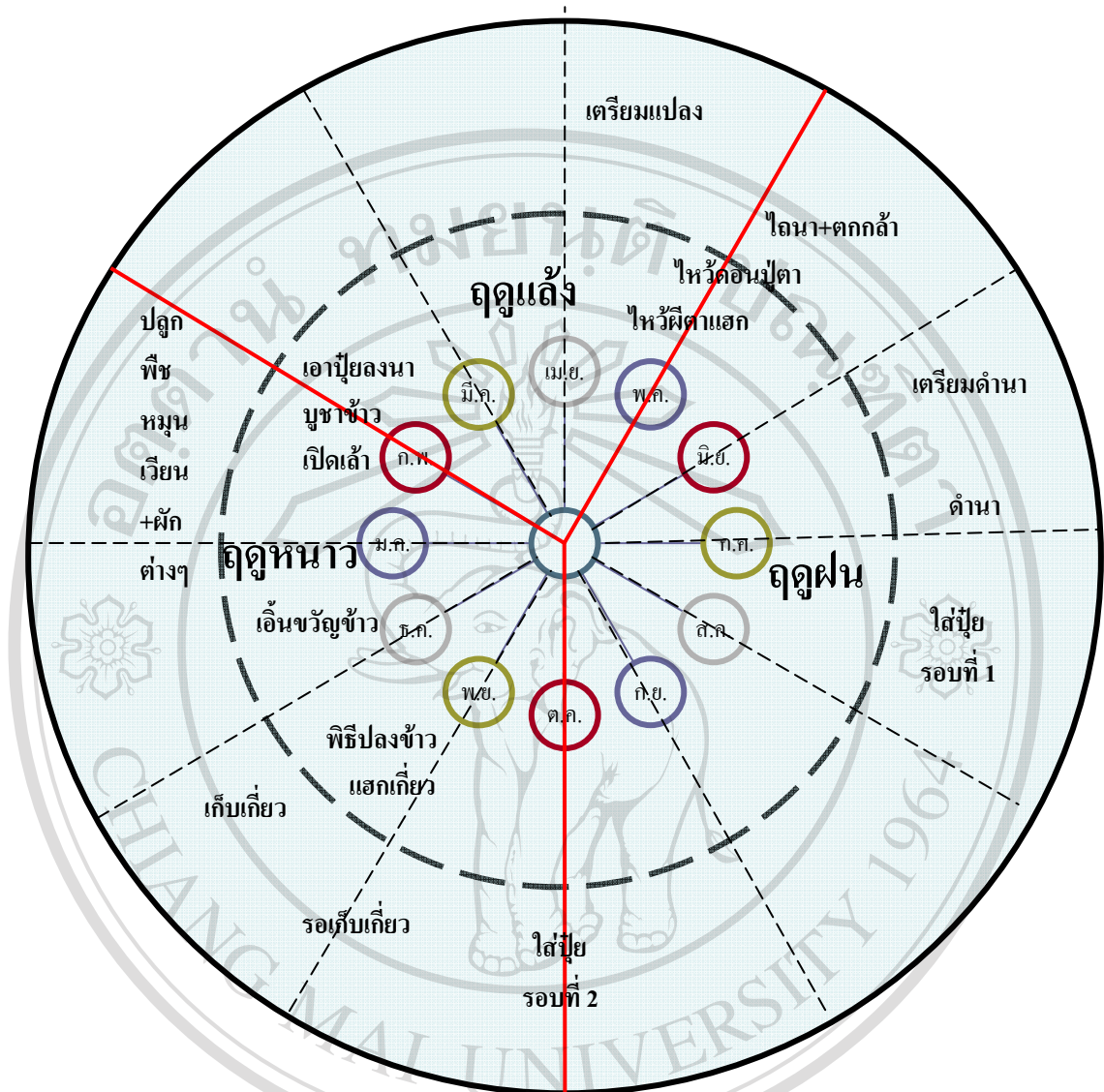
การปลูกไว้บริเวณในครัวเรือนลดรายจ่ายได้อีกทางหนึ่ง ปลูกพืชสวน เลี้ยงสัตว์ และทำนาโดยใช้ พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับพื้นที่ สายพันธุ์ต่างๆที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ภายใน และ นอกชุมชน

การทำเกษตรอินทรีย์ การลดการใช้สารเคมีในระบบการเกษตร มีการใช้ปุ๋ย อินทรีย์เพิ่มความสมบูรณ์ให้กับดินและพืช การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และมีการบำรุงดินด้วย วิธีการไถกลบวัชพืช การปลูกปอเทือง ถั่วลาย และถั่วพรี้าเพื่อควบคุมวัชพืชในแปลงแล้ว ไถกลบให้ เป็นปุ๋ยบำรุงดิน เน้นการปลูกพืชหมุนเวียนภายในแปลง

1.3 การรวมกลุ่ม

เป็นการรวมกลุ่มภายในชุมชนเพื่อร่วมกันทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไว้ใช้ในชุมชน ซึ่งมีเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มทั้งสิ้น 45 ครัวเรือน และมีการช่วยเหลือกันทางด้านแรงงาน คือมีการ เกณฑ์แรงงานในเครือญาติ ฟังพาอาศัยกันเพื่อลดต้นทุนการผลิตอีกทางหนึ่ง และควรมีการส่งเสริม ให้เกิดการพัฒนาศักยภาพภายในกลุ่มปุ๋ย ทั้งด้านการผลิต การบริหารจัดการ และการตลาด เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองภายในกลุ่ม และเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชนต่อไป

ดังนั้น วิธีการผลิตข้าวหรือรูปแบบการผลิตข้าว ที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิตแบบใหม่ ที่สามารถเข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงความสามารถของชาวบ้านหนอง ขามพัฒนาในการผลิตข้าว ได้โดยไม่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น การค้นหาวัสดุ อุปกรณ์ ที่มีอยู่ในครอบครัวและชุมชน มาปรับประยุกต์ใช้ โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับองค์ ความรู้ใหม่ๆ จากภายนอก ที่ไม่ทำลายฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โดยใช้ประเพณี พิธีกรรมและ ความเชื่อต่างๆ เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ให้เกิดความสามัคคีและร่วมแรงร่วมใจกัน ได้ สามารถเขียนปฏิทินการผลิตข้าวโดยมีความสัมพันธ์พิธีกรรม/ความเชื่อ ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 8 ปฏิทินการผลิตของบ้านหนองขามพัฒนา (การทำนา) ในปัจจุบัน

วิธีการผลิตข้าวหรือรูปแบบการผลิตข้าว ที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิต สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ดังนี้

เมื่อถึงเดือน 3 จะมีการเตรียมความพร้อมก่อนที่จะลงนามีการทำพิธีกรรมตามความเชื่อ คือ วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (วันขึ้นสามค่ำออกใหม่) เพื่อเป็นการพยากรณ์ เบ็้งฟ้าเบ็้งฝน เชื่อว่า “ถ้าฟ้าส่องทางได้อืดเกลือ ฟ้าส่องทางทิศเหนืออืดข้าว” วันนี้จะถือเป็นวันดี เชื่อว่าวันนี้ “กบไม่มีปาก นาคบไม่มีงู” เหมาะที่จะเอาฝุ่น (ปุ๋ย) ลงนา เป็นการเอาฤกษ์เอาชัยและเชื่อว่าวันนี้เป็นวันดี ศัตรูพืชทั้งหลาย จะไม่มีปาก ไม่สามารถกินพืชพันธุ์ต่างๆ ได้ ทำการเกษตรหรือทำนาในเวลานี้จะให้ผลดี ข้าวงาม จึงต้องรีบเอาปุ๋ยลงนา

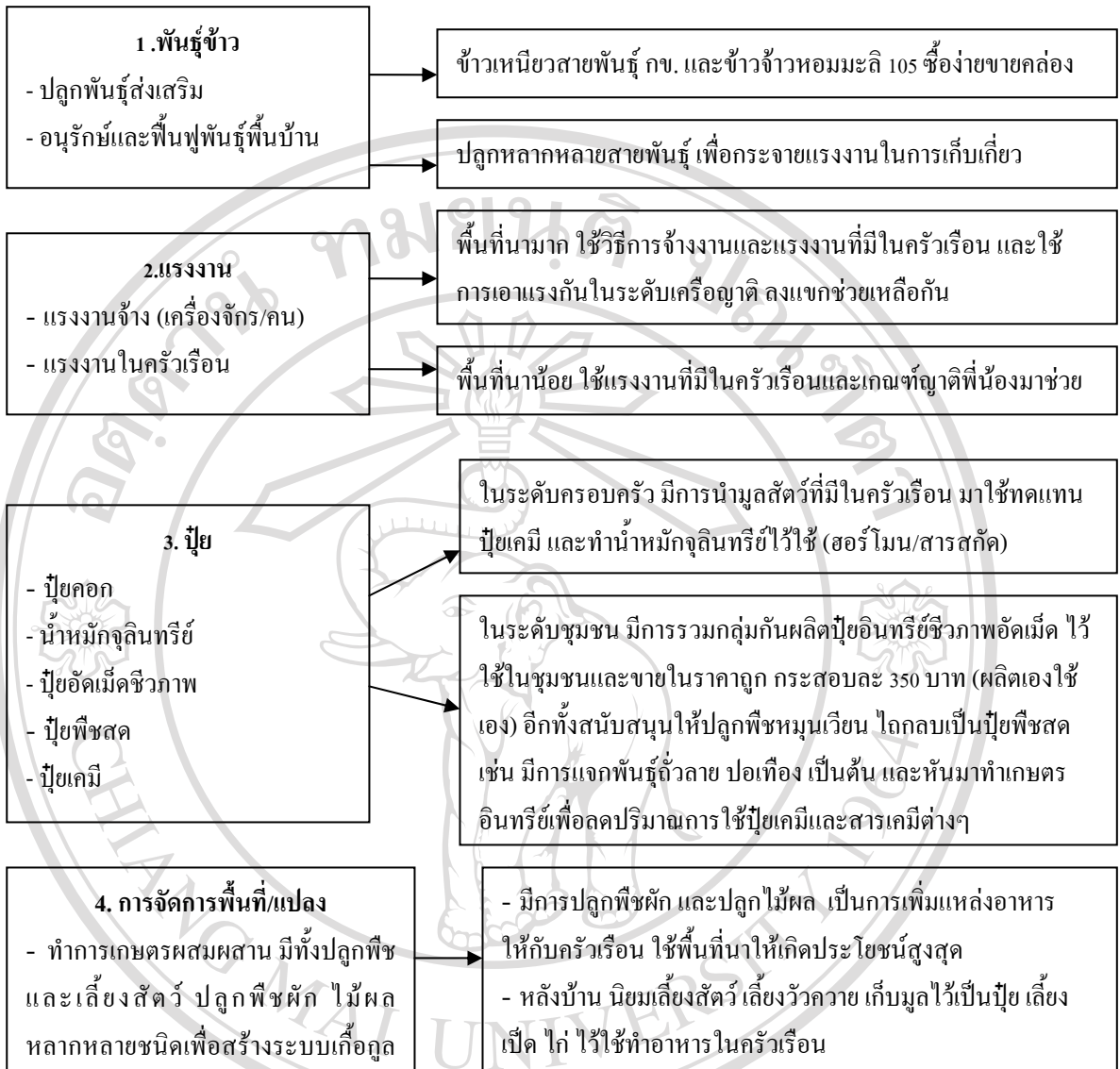
เมื่อถึงเดือน 6 จะมีการไหว้คอนปุตตาและไหว้ผีตาแฮก ทำการไถแสกนา ซึ่งจะเลือกเอาวันดี คือวันพฤหัสบดี ถือว่าเป็นวันนักปราชญ์ ในยุคนี้คงต้องใช้รถไถนาเดินตาม เพราะคงกลับไปใช้ควายไถนาเหมือนเดิมไม่ได้ พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก ปลูกข้าวที่มีการส่งเสริมจากภาครัฐ คือ ข้าวพันธุ์ กข. และข้าวเจ้าหอมมะลิ 105 เหมือนเดิม เพราะเป็นที่ต้องการของตลาด แต่ควรมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูหันกลับมาปลูกข้าวพื้นบ้านร่วมด้วย เพื่อเป็นการกระจายแรงงานในการเก็บเกี่ยว เพราะข้าวแต่ละสายพันธุ์มีช่วงอายุที่แตกต่างกัน จึงช่วยลดต้นทุนในการจ้างแรงงานอีกทางหนึ่ง สามารถใช้แรงงานในครัวเรือน ตัวอย่างเช่น คุณสุมณฑา เหล่าชัย มีการอนุรักษ์และคัดเลือกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และมีคุณค่าทางอาหาร คือ ข้าวเหนียวเจ้าแตก ข้าวเจ้าเหลืองอ่อน เป็นต้น วิธีการปลูกเกษตรกรรายเล็กควรใช้วิธีการดำเพราะได้ผลผลิตมากกว่า และสามารถใช้แรงงานในครัวเรือนได้ ส่วนเกษตรกรรายใหญ่ (เกษตรกรที่มีนา 30 ไร่ขึ้นไป) ก็ใช้วิธีการหว่านและดำผสมผสานกัน เพราะเป็นการกระจายแรงงาน ควรใช้แรงงานในครัวเรือนและเกณฑ์ญาติพี่น้องในการเก็บเกี่ยว ทำการผลิตตามที่กำลังความสามารถของครอบครัว ส่วนที่เหลือก็ใช้วิธีการหว่านเพื่อให้รวดเร็ว ประหยัดเวลา การดูแลรักษาใช้ปุ๋ยคอกและวัสดุคิปที่หาได้ในชุมชนมาเพิ่มปริมาณ การปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้พืชบำรุงดิน เช่น ปอเทือง ต้น โสน เป็นต้น มีการทำน้ำหมักจุลินทรีย์ไว้ใช้ในครัวเรือน การรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไว้ใช้ในชุมชน

เมื่อถึงเดือน 9 หรือ 10 ข้าวก็จะเริ่มตั้งท้อง ช่วงนี้จะมีการบูชาผีไร่ผีนา มีบุญประเพณีสำคัญ คือ บุญข้าวสาก เดือน 11 จะเป็นบุญออกพรรษา จะมีการนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) มาได้ประทีปบูชาเทวดา เดือน 12 เป็นช่วงของการเก็บเกี่ยว มีการแสกเกี่ยว ควรใช้แรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือน และเกณฑ์ญาติพี่น้องมาเอาแรงหรือเอามือกันระหว่างเครือญาติ หรือคนสนิท เพื่อเป็นการลดต้นทุนเรื่องการจ้างแรงงานอีกทางหนึ่ง เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จตอนเอาข้าวขึ้นลานก่อนจะตีข้าวต้องย้ายแม่โพสพ หลังจากนั้นเอาข้าวขึ้นเล้าก็มีพิธีกรรม “เ็นขวัญข้าว” ว่า “ให้มาอยู่บ้านอยู่ข้ง” นำขันธห้ำมาบอกกล่าว “กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลง” เป็นต้น

ทั้งหมดนี้คือวิธีการผลิตข้าวรูปแบบใหม่ของชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ที่ผสมผสานระหว่างวิธีการผลิตแบบเก่า โดยใช้พิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ เป็นตัวยึดเหนี่ยวให้คนในชุมชนประพฤติและปฏิบัติตามโอกาสและความเหมาะสม อย่างไรก็ตามที่นานนอกจากเป็นพื้นที่ที่ใช้ทำนาแล้ว ควรมีการจัดการพื้นที่หรือใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ มีการปลูกพืชผัก ผลไม้เพิ่มเติมในพื้นที่นา เพื่อสร้างระบบเกื้อกูลและพืชอาหารมากขึ้น แต่พื้นที่นาส่วนใหญ่ยังคงใช้เป็นพื้นที่ทำนา เป็นการเพิ่มพื้นที่แหล่งอาหาร และสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนได้อีกด้วย

สรุปเป็น แผนภูมิรูปแบบและแนวทางในการผลิตข้าวของชุมชน ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 9 รูปแบบและแนวทางการผลิตข้าวของชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All Rights Reserved

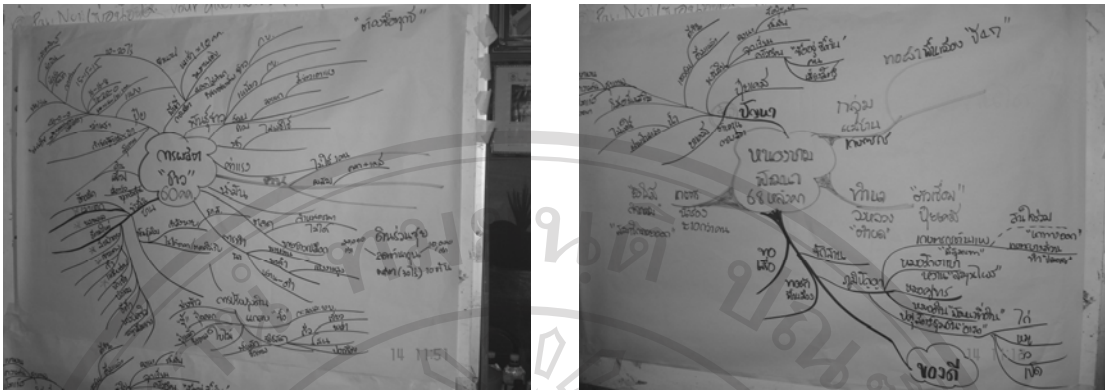
4.4 กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวในชุมชน ที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางการผลิตในระดับครอบครัวและชุมชน

4.4.1 กระบวนการเรียนรู้ ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนสู่การพึ่งตนเอง

สรุปกระบวนการเรียนรู้ ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนสู่การพึ่งตนเอง มีขั้นตอน ดังนี้

- 1) การศึกษาข้อมูลของเกษตรกรเพื่อให้เห็นต้นทุนการผลิต แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพื่อให้เกษตรกรรับรู้สถานการณ์ปัญหาของตนเอง

ภาพที่ 1-2 เขียน Mind map นำเสนอต้นเหตุของปัญหาและการรับรู้สถานการณ์ปัญหา

2) กลุ่มผู้สนใจ ได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การประชุม การแลกเปลี่ยนเทคนิค การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน ทำให้เกษตรกรมีข้อมูลเปรียบเทียบปัญหามาไปสู่การปรับเปลี่ยนและหาทางออกของตนเองได้

2.1 การประชุม เกิดจากการที่ทีมวิจัยร่วม และเกษตรกรที่มีความสนใจได้เข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนเวทีต่างๆ เช่น การเก็บข้อมูลเรื่องวิถีการผลิตข้าว วัฒนธรรมชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ทำให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นกัน แลกเปลี่ยนเทคนิควิธีการทำการเกษตรของแต่ละครอบครัวได้ และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ ที่มีในชุมชน

ภาพที่ 3-4 บรรยากาศในการระดมความคิดเห็น จัดเวทีแลกเปลี่ยน

2.2 การศึกษาดูงานนอกสถานที่ เนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลของเกษตรกรในชุมชน มีความคิดเห็นร่วมกันว่า การที่จะหันมาพึ่งตนเองทางการผลิตได้นั้น ปัญหาใหญ่ที่ชุมชนอยากแก้ไขมากที่สุด คือ เรื่องต้นทุนการผลิตสูง โดยเฉพาะเรื่องปุ๋ยเคมีมีราคาสูง ซึ่งเกษตรกรมีความ

ต้องการทำปุ๋ยไว้ใช้เองในชุมชน ประกอบระยะเวลา 1 ปีในการทำวิจัย ปัญหานี้เกษตรกรจึงอยากแก้ไข เป็นปัญหาแรก อยากก่อตั้งกลุ่มเพื่อทำปุ๋ย ดังนั้นจึงอยากไปศึกษาดูงานสถานที่ที่มีการทำปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพ ใช้วัสดุอุปกรณ์ง่าย หาได้ในชุมชน เพื่อสามารถนำมาเป็นต้นแบบของการผลิตปุ๋ยไว้ใช้เอง และได้รับความรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนต่อไป จึงมีการวางแผนการไปศึกษาดูงานคือ สถานที่ดูงาน บ้านหนองบัวน้อย อ.เมืองชัย จ.กาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 11 พ.ค. 2552 โดยมีทีมวิจัยและแกนนำกลุ่มปุ๋ยร่วมศึกษาแลกเปลี่ยน

ภาพที่ 5-6 การศึกษาดูงานนอกสถานที่ เพื่อเติมเต็มองค์ความรู้

3) การปฏิบัติการทั้งในระดับครอบครัวและในระดับกลุ่ม เช่น การทำน้ำหมัก การทำปุ๋ยอินทรีย์และทดลองใช้ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางประสบการณ์และเกิดความมั่นใจในเทคนิคที่ทดแทนปุ๋ยเคมี

3.1 มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา เมื่อวันที่ 25 พ.ค. 2552 ณ ศาลารวมใจไทบ้าน วัดอุประสงค์ของการอบรมในครั้งนี้ คือ

1) ให้เกษตรกรได้รับรู้สถานการณ์ของการทำการเกษตรทั้งของโลกและประเทศไทย นโยบายเกษตร 2) วิธีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยการปลูกพืชหมุนเวียน การทำปุ๋ยพืชสด 3) เพื่อทดลองและฝึกปฏิบัติการทำน้ำหมักชีวภาพสูตรต่างๆ และทดลองผลิตปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพเพื่อทบทวนองค์ความรู้ที่ได้ไปร่วมแลกเปลี่ยนจากการศึกษาดูงาน 4) ให้ทีมวิจัยที่ได้ไปศึกษาดูงานได้ฝึกการเป็นวิทยากรเผยแพร่ และสอนวิธีการทำปุ๋ยให้แก่ผู้สนใจ

ในการจัดอบรมในครั้งนี้ ได้ให้บทบาทสำคัญกับทีมวิจัย คือเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้จากการไปศึกษาดูงานและการทดลองปฏิบัติ ฝึกปฏิบัติและสาธิตวิธีการทำน้ำหมักชีวภาพ กระบวนการและขั้นตอนการทำปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพ เพื่อให้ทีมวิจัยได้เกิดความมั่นใจและเชื่อมั่นในตัวเองมากขึ้นที่จะก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยต่อไป กล้าคิด กล้าทำ และเป็นแกนนำในการปรับเปลี่ยนวิธีคิด เป็นแบบอย่างที่ดีต่อไปในชุมชน และเพื่อให้คนในชุมชนได้เกิดความเชื่อมั่นและไว้วางใจว่า

การก่อตั้งกลุ่มผลิตปุ๋ยจะประสบผลสำเร็จ อีกทั้งเป็นการประชาสัมพันธ์และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเห็นการทำงานและความตั้งใจของคณะกรรมการและแกนนำกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ต่อไป

ภาพที่ 7-10 บรรยากาศการอบรมเชิงปฏิบัติการผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อการพึ่งตนเอง

4) กระบวนการติดตามและหนุนเสริมของกลุ่มที่มีการเชื่อมแปลงนาทั้งในรูปแบบกลุ่มและรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ได้ช่วยกระตุ้นให้สมาชิกมีความมั่นใจต่อการปรับเปลี่ยนสู่การพึ่งตนเองได้

โดยกระบวนการต่างๆ ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการผลิตข้าว เกษตรกรค้นหาแนวทางเพื่อลดต้นทุนทางการผลิต ด้านการทำเกษตรเคมีหันมาทำการเกษตรแบบอินทรีย์ ดังจะเห็นได้จากในปัจจุบันหลังจากดำเนินการวิจัยเป็นระยะเวลาเกือบ 1 ปี ได้มีการก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์บ้านหนองขามพัฒนาขึ้น ภายใต้งบสนับสนุนจากโครงการ SML ดังนั้นการวิจัยในครั้งนี้จึงเน้นการการรวมกลุ่มกันผลิตปุ๋ยอินทรีย์เป็นตัวขับเคลื่อนให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนคติในการผลิตข้าว เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองโดยสามารถแบ่งกลุ่มเกษตรกรออกเป็น 3 กลุ่มได้ ดังนี้

1. กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือ หัวใจใจสู้ เป็นกลุ่มเกษตรกรที่ขอบทดลอง กล้าได้กล้าเสีย มีความคิดก้าวหน้าและยอมรับการปฏิบัติตามคำแนะนำในการส่งเสริม ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้มีทั้งหมด 10 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่เป็นทีมวิจัย เนื่องจากคนกลุ่มนี้ได้ร่วมรับรู้สถานการณ์ปัญหา ร่วมแลกเปลี่ยน เป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลตั้งแต่กระบวนการแรก จนการปฏิบัติการทดลอง เห็นผลแนวทางต่อการแก้ปัญหา และสามารถคิดวิเคราะห์เชื่อมโยง และนำไปสู่การตัดสินใจลงมือปฏิบัติต่อแนวทางการพึ่งตนเอง และมีการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือเกื้อกูลกันเองในกลุ่มและมีรูปธรรมของการทำเกษตรอินทรีย์ที่ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากเกษตรกรกลุ่มนี้ได้อาสาทำแปลงสาธิตทดลองใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพอัดเม็ดที่กลุ่มผลิตขึ้น โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี เพื่อเป็นแบบอย่างให้คนในชุมชนหรือครัวเรือนอื่นๆ โดยมีอาสาสมัครที่สนใจทำแปลงสาธิต ดังนี้

1) นายบุญเพ็ง อรัญสูตร	ทดลองจำนวน 2 ไร่
2) นายจรัส บุรณะพล	ทดลองจำนวน 2 ไร่
3) นายรบ แห้วนคร	ทดลองจำนวน 20 ไร่ (ทั้งแปลง)
4) นายหมูน โนนแก้ว	ทดลองจำนวน 2 ไร่
5) นายเสริฐ บุรณะพล	ทดลองจำนวน 2 ไร่
6) นายทงศักดิ์ พิมพาหนู	ทดลองจำนวน 6 ไร่
7) นายณรงค์ แก้วไกรสร	ทดลองจำนวน 8 ไร่
8) นายสถิต ไชยขารี	ทดลองจำนวน 2 ไร่
9) นายอวยชัย ฝៃโสภา	ทดลองจำนวน 3 ไร่
10) นายบัญชา ธนบัตรวงษ์ษา	ทดลองจำนวน 2 ไร่

ดังนั้น จึงมีกลุ่มปฏิบัติการทดลองใช้ปุ๋ยอินทรีย์ รวมทั้งสิ้น 49 ไร่ และมีการเปิดโอกาสรับสมัครสำหรับผู้สนใจใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ชุมชนผลิต ซึ่งมีผู้สมัครขอเป็นสมาชิกกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์บ้านหนองขามพัฒนาทั้งสิ้น 45 ครัวเรือน เพื่อให้ทันฤดูกาลผลิตในปี 2552 ผู้ใหญ่บ้านเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เรียนรู้และฝึกทักษะการทำปุ๋ย จึงจัดตัวแทน (28 คน) แบ่งเวรการผลิตปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ดวันละ 4 คน ทำทุกวันก่อนถึงฤดูการทำนา ไถนา ดำนา ได้ความสามัคคีและได้แลกเปลี่ยนเทคนิคต่างๆ ได้พูดคุยกันมากขึ้นอีกด้วย เป็นกลุ่มที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองด้านการผลิตข้าวได้

2. กลุ่มรอดูที่ท่าหรือพวกที่ยอมรับเร็ว เป็นกลุ่มคนที่มีความคิดก้าวหน้า สามารถทำความเข้าใจกับปัญหาหรือเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วและมองการณ์ไกล แต่ไม่ชอบเสี่ยง ไม่ชอบทดลอง อยากรได้แต่กลัวเสีย จึงมักจะยับยั้งชั่งใจ รอดูท่าที่หรือสภาพการณ์เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เสียก่อน โดยจะคอยติดตามดูผลงานของบุคคลกลุ่มแรกเสียก่อน เมื่อเห็นว่าจะได้ประโยชน์คุ้มค่า

จากแนวคิดใหม่แน่นอนแล้วจึงจะยอมทำตาม เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มนี้คือประมาณ 25 คราวเรือน

3. กลุ่มเบ้งตาลังเลหรือพวกยอมรับในระดับปานกลาง) เป็นบุคคลที่มีแนวโน้มจะเชื่อฟังคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมแต่ยังไม่สู้จะมั่นใจนัก เนื่องจากมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่มั่นคง มีการศึกษาน้อย มีประสบการณ์หรือความรู้รอบตัวจำกัด ทำให้เกิดความลังเลใจ เกษตรกรกลุ่มนี้มีประมาณ 10 คราวเรือน เป็นกลุ่มที่ไม่เชื่อมั่นและปรับเปลี่ยน ชอบความสะดวกสบาย ชื้อปัจจัยการผลิตสูง เช่น ค่าปุ๋ยเคมี ค่าจ้างแรงงาน อื่นๆ อีกทั้งเป้าหมายการผลิตอยู่ที่การขาย ดังนั้นคนกลุ่มนี้ต้องมีผู้นำหรือต้นแบบการทำการเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จเข้าไปมีบทบาทชักจูงเกลี้ยกล่อมให้คนกลุ่มนี้ตัดสินใจคล้อยตามและยอมรับการปฏิบัติในที่สุด

ดังนั้นจะเห็นว่าระดับการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในชุมชน จึงไม่เท่าเทียมกัน การแบ่งประเภทบุคคลเป้าหมายหรือเกษตรกรตามลักษณะและอัตราการยอมรับนับว่าเป็นประโยชน์ต่องานส่งเสริมการเกษตรเป็นอย่างมาก เพราะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะได้รู้ว่าบุคคลประเภทใดควรใช้วิธีการส่งเสริมแบบใด และใช้ระยะเวลาประมาณเท่าใด จึงจะทำให้เกษตรกรยอมรับได้ นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยอื่นๆ อีก เช่น ความน่าเชื่อถือ ซึ่งมีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร ดังนั้น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องสร้างความน่าเชื่อถือและศรัทธาให้มาก เกษตรกรจึงจะยอมรับนวัตกรรมไปใช้ในการประกอบอาชีพได้เร็วขึ้น

การที่เกษตรกรจะหันมาพึ่งตนเองได้นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยและข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น ข้อจำกัดด้านแรงงานภายในครัวเรือน ดังจะเห็นได้จาก ตารางที่ 13 ในภาคผนวก ข พบว่า ส่วนใหญ่แรงงานภาคการเกษตรในครัวเรือนมีประมาณ 2 คน คิดเป็นร้อยละ 57.8 จึงส่งผลให้ต้องจ้างแรงงานในการผลิต การศึกษาของเกษตรกรในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ระดับประถมศึกษา อ้างจากตารางที่ 11 ในภาคผนวก ข. ดังนั้นจึงมีผลต่อการรับข้อมูลข่าวสาร ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ อีกทั้งอายุของเกษตรกรส่วนใหญ่โดยเฉลี่ยมีอายุ 41- 50 ปี คิดเป็นร้อยละ 28.9 อ้างจากตารางที่ 10 ในภาคผนวก ข. เกษตรกรที่ทำนาค่อนข้างจะเป็นกลุ่มผู้มีอายุ เพราะวัยรุ่นหรือวัยผู้ใหญ่ออกไปรับจ้างและทำงานต่างถิ่น ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้วิธีการทำนาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น รุ่นเด็กจึงค่อนข้างน้อย และปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ อิทธิพลของระบบทุน การทำการเกษตรแผนใหม่ นโยบายต่างๆ แนวคิดของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไป การเสียอำนาจการตัดสินใจ สูญเสียฐานทรัพยากร ทำให้เกษตรกรหันมาพึ่งพาตนเองได้ยาก

การพึ่งพาตนเองทางการผลิตข้าวของครอบครัวและชุมชนจะยั่งยืนเพียงใด ต้องขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องของคนในชุมชน ความร่วมมือร่วมใจกัน มีความสามัคคี การอยู่อย่าง

พอเพียง ขอมรับการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ ระบบทุนต่างๆ ที่เข้ามา ไม่วิ่งตามกระแส เรียนรู้และปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับตนเองต่อไป

4.4.2 เงื่อนไข/ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จของงานวิจัย

1. ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เจ้าหน้าที่ชุดโครงการ CBMAG ภาคอีสาน เจ้าหน้าที่ที่พี่เลี้ยงจากชุดโครงการยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรม ยั่งยืนในภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งคอยเป็นที่ปรึกษาแนะนำให้คำปรึกษา ติดตามผลให้กับผู้วิจัยในการดำเนินงานและเป็นการสร้างและเติมเต็มองค์ความรู้ กระบวนการต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยใช้ในการดำเนินงานก็มาจากการฝึกฝนจากเจ้าหน้าที่พี่เลี้ยง หากไม่มีศูนย์ประสานและเจ้าหน้าที่พี่เลี้ยงผู้วิจัย คงไม่สามารถดำเนินงานให้สำเร็จได้ และเกษตรกรคงไม่ได้รวบรวมองค์ความรู้ และไม่ได้เรียนรู้และพัฒนาเช่นกัน

2. โครงการวิจัยชุดการพัฒนารูปแบบการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการทำวิทยานิพนธ์ ของนักศึกษาปริญญาโท (Community-based Master Research Grant: CBMAG) ซึ่งเป็นทุนที่สนับสนุนโดย สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในพื้นที่ภาคอีสาน ภายใต้โครงการ “การศึกษาวิถีการผลิตข้าวที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิต ในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก ชุดทุน CBMAG ที่สนับสนุนให้กับนักศึกษาปริญญาโทได้ทำงานวิจัยเชิงคุณภาพ หากไม่มีการสนับสนุนงบประมาณ จำนวน 200,000 บาท โครงการก็ไม่สามารถที่จะสร้างองค์ความรู้และกระบวนการต่างๆ ให้กับเกษตรกรได้

3. การได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการพัฒนาศักยภาพหมู่บ้าน SML จำนวน 200,000 บาท ซึ่งในชุมชนมีความต้องการใช้เงินงบประมาณในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพอัดเม็ดจากงบประมาณในการสนับสนุนดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความพร้อมในการซื้อเครื่องมือ และวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตปุ๋ย จึงทำให้การผลิตปุ๋ยไว้ใช้ในชุมชนประสบผลสำเร็จและทำให้ก่อตั้งเป็นกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์บ้านหนองขามพัฒนาดำเนินการ ได้จริง

4. การมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชาวบ้านในการทำวิจัย ทีมวิจัยมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากในการจัดเวทีในแต่ละครั้ง ร่วมเก็บข้อมูล ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมวางแผนการดำเนินกิจกรรม เห็นได้จากมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน ตามความเหมาะสม เช่น คนจับบันทึกลง คนประสานงาน เตรียมสถานที่/อาหาร คนจับประเด็น เป็นต้น ในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ในส่วนของการเข้าร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลกับทีมวิจัย ซึ่ง

ชุมชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการให้ข้อมูลในแต่ละครั้ง การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ จึงเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากที่จะทำให้การวิจัยสำเร็จลุล่วง

4.4.3 สรุปบทเรียนจากการทำงานวิจัย

โครงการ “วิถีการผลิตข้าว เพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาในการทำการศึกษารวมถึงการทำงานในพื้นที่เป็นระยะเวลา 1 ปี ซึ่งการทำงานวิจัยในพื้นที่ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น การทำงานร่วมกับชุมชน การประสานงานกับคนในชุมชน การทำงานร่วมกับกลุ่มแกนนำและเกษตรกรในหมู่บ้าน การเป็นผู้กระตุ้นประสานงานให้ทีมวิจัยเกิดการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัย และการเรียนรู้ในด้านอื่นๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

บทเรียนที่ได้จากการดำเนินกิจกรรม

จากหลายกิจกรรมที่ผ่านมาผู้วิจัยและทีมวิจัยร่วมได้เกิดการเรียนรู้ในการใช้เทคนิคเครื่องมือ วิธีการและกระบวนการต่างๆ ในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนี้

1. จากการประชุมทีมและทำความเข้าใจต่อชุมชน ถือว่าเป็นเวทีที่มีความสำคัญมาก เพราะทำให้ทีมวิจัยมีความเข้าใจตรงกัน สร้างความเป็นทีมมากขึ้น และชาวบ้านทราบวัตถุประสงค์ในการลงพื้นที่ของนิสิต จึงได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีและเป็นกันเอง
2. จากการดำเนินงานวิจัย ทีมวิจัยและชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือในการทำวิจัย และมีความเข้าใจชุมชนมากขึ้น ทั้งในด้านกายภาพ และด้านประวัติศาสตร์ชุมชน
3. การอบรมกระบวนการและวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลในการวิจัย ทำให้ทีมวิจัยได้ทราบกระบวนการต่างๆ ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากขึ้น ช่วยให้ทีมสามารถรู้จักเครื่องมือและใช้เครื่องมือเป็น และง่ายต่อการอธิบาย มีความเข้าใจและมีความตื่นตัวมากขึ้น และสามารถแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแตกกรอบเนื้อหา การเก็บข้อมูลของโครงการได้ การกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล รวมทั้งสามารถระบุวิธีการเก็บข้อมูลและเครื่องมือที่จะใช้ในการเก็บข้อมูลตามประเด็นที่กำหนดไว้ได้
4. ทีมวิจัยร่วมกันสร้างเครื่องมือในการดำเนินงาน
  - การทำแผนที่ชุมชน เพื่อให้ทีมวิจัยร่วมกันเห็นภาพรวมของชุมชน
  - การทำปฏิทินการผลิต ทำให้เห็นภาพช่วงฤดูกาล ในการทำการผลิตของชุมชน
  - การทำแผนที่ทรัพยากรชุมชน ทั้งทรัพยากรที่มีในปัจจุบัน และทรัพยากรที่มีในอดีต ทำให้ทีมวิจัยและชาวบ้านได้เห็นการเปลี่ยนแปลงและเห็นภาพอย่างชัดเจน

- การจัดทำแผนผังทางวัฒนธรรม ทำให้ผู้วิจัย ทีมวิจัยและชาวบ้านมีความเข้าใจในวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมความเชื่อของชุมชนมากขึ้น และง่ายต่อการปรับกระบวนการทำงานให้เข้ากับวัฒนธรรมของชุมชน

5. ทีมวิจัยได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น จากการทดลองสร้างเครื่องมือ (แบบสอบถาม) และจะนำเครื่องมือไปใช้ในการค้นหาข้อมูลต่อไปได้

6. ในการจัดเวทีแต่ละครั้ง ถ้ามีการประชุมเตรียมการ แบ่งบทบาทหน้าที่ วางกระบวนการร่วมกับทีม จะทำให้การทำงานเกิดการมีส่วนร่วม และทีมสามารถแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าและปรับกระบวนการที่วางไว้ได้

การเรียนรู้ของผู้วิจัยและทีมวิจัยร่วม

การเรียนรู้ของผู้วิจัย

1. การเข้าพื้นที่ จากการที่นิสิตเข้าไปอยู่ในพื้นที่ เข้าไปอาศัยอยู่กับคนในชุมชน ถึงแม้จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เช่น เมื่อมีโอกาสก็ไปฟังตัวในชุมชน การทำงานร่วมกับชาวบ้าน เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว ทำงานช่วยชาวบ้าน วัด และโรงเรียน การทำเช่นนี้ก็ทำให้สามารถเก็บข้อมูลหรืออยู่ในชุมชนได้กลมกลืน และรู้สถานการณ์ภายในชุมชน เรียนรู้วิถีชีวิต ได้รับความเป็นกันเองเสมือนเป็นบ้านหลังที่ 2 และได้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

2. การใช้แบบสอบถามไปสัมภาษณ์ในการเก็บข้อมูล ถ้าเป็นคนนอกชุมชนหรือเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือแม้แต่ตัวนิสิตเอง ถ้าไม่ใช่คนในพื้นที่ ก็เป็นไปได้ว่าข้อมูลที่ได้อาจจะไม่ตรงกับความเป็นจริง อาจมีการปกปิดรายละเอียดที่แท้จริง อาจให้ข้อมูลบางอย่างไม่ตรงเพราะชาวบ้านคิดว่าจะต้องได้รับความช่วยเหลือหรือการสนับสนุนเงินงบประมาณต่างๆ แต่เมื่อใช้ทีมวิจัยซึ่งเป็นในพื้นที่ มีการแบ่งการไปสัมภาษณ์เพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง 5- 6 หลังคาเรือน ก็จะได้ข้อมูลที่เป็นความจริง เช่น พื้นที่ทำกิน รายจ่าย การใช้ปุ๋ย การใช้พันธุ์ข้าว ฯลฯ เพราะทีมวิจัยผู้ที่เป็นไปสัมภาษณ์พอรู้พื้นฐานของแต่ละครัวเรือน เมื่อสังเกตว่าข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริงก็จะมีวิธีการทักท้วงได้ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไปในตัว

3. การแนะนำทำความรู้จักกับผู้นำหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เช่น โรงเรียน อบต. ที่สามารถช่วยเหลือในการให้ข้อมูล หรือขอความร่วมมือการทำกิจกรรมหรือดำเนินงานต่างๆ มีส่วนช่วยได้มากในการขอข้อมูล หรือขอความร่วมมือต่างๆ ให้มีความรวดเร็วขึ้นและมีความเต็มใจที่จะให้การสนับสนุนถ้าเอื้อประโยชน์ต่อการทำวิจัยของนิสิต

การเรียนรู้ของทีมวิจัยร่วม

- 1) มีความกล้าแสดงออกทางความคิด และการพูดมากขึ้น
- 2) เรียนรู้จากการฟังมากขึ้น ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักเปิดใจยอมรับฟังความคิดเห็น และเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้แสดงบทบาทมากขึ้น
- 3) นำกระบวนการต่างๆ ไปใช้ในการดำเนินงาน เช่น การนำเสนอข้อมูล การเป็นวิทยากร
- 4) เรียนรู้กระบวนการมีส่วนร่วมในการทำงาน การร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหาด้วยกัน การฟังพาสัยกัน
- 5) เรียนรู้กระบวนการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
- 6) ปรับเปลี่ยนแนวคิดการทำเกษตร จากเคมีเป็นอินทรีย์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved